

Stud. ethnot. Croat., Vol. 16, str. 141-180, Zagreb, 2004.

Nevena Škrbić Alempijević: Bilješke o narodnom životu u romanima Martina Kukučina

BILJEŠKE O NARODNOM ŽIVOTU U ROMANIMA MARTINA KUKUČINA

NEVENA ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

UDK 39(=163.42):821.162.4

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Prihvaćeno: 30. 10. 2004.

U radu se, na temelju djela slovačkoga književnika Martina Kukučina, razmatra pitanje na koji način i u kojoj mjeri beletristika može poslužiti kao izvor etnografskih podataka. Prikazuju se dva Kukučinova romana: Kuća u strani, lociran u bračkoj seoskoj sredini, i Mati zove, u kojem opisuje način života u dalmatinskoj iseljeničkoj zajednici u Čileu. Uz opise segmenata tradicijske kulture (bilješke o načinima privređivanja, odijevanja, o običajima, magijskim postupcima), autor izlaže elemente koje smatra ključnima za konstruiranje ovih zajednica i stvaranje kohezije između njihovih članova. Osim prikaza svakodnevice na Braču, odnosno među dalmatinskim iseljenicima, Kukučin iznosi podatke o tradicijskom nasljeđu još jedne sredine – one iz koje je potekao.

Ključne riječi: Martin Kukučin, konstrukcija zajednice, beletristika kao etnografski izvor

UVOD

Kraj 19. i početak 20. stoljeća vrijeme je konstituiranja etnologije kao samostalne znanosti u Hrvatskoj: osnovane su prve etnološke institucije, najprije Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature 1888. godine pa potom, 1919. godine, Etnografski muzej u Zagrebu, postavljen je teorijski okvir znanstvenoga rada, utvrđena su načela terenskoga istraživanja (Belaj 1998:350-352). Ciljeve ovih nastojanja definirao je Antun Radić u svojoj Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu: "1. da se sabere sve, što se može, o narodnom životu južnih Slovjena; 2. da se ta sabrana građa znanstveno obradi" (Radić 1897:1). No, zanimanje za kulturu običnih ljudi

prelazilo je znanstvene okvire. Radićeva temeljna pitanja "česa narodu treba za život, kako radi i počiva, tko mu je drag, a tko mrzak, što mu je pravo, a što krivo, kako se veseli i žalosti, o čemu snatri, česa se boji i čemu se nada...", često su se postavljala i u beletristici toga razdoblja (Radić 1897:1-2). Jedan od pisaca koji je u svojim djelima prikazivao život seoskoga puka na prijelazu stoljeća je Martin Kukučin, pravim imenom Matej Bencúr. Polazište tog, po sudu književnih kritičara, najvećeg prozaista slovačkoga realizma su odnosi moći između središta i periferije unutar Austrougarske Monarhije. Pritom se marginaliziranju pojedinih naroda (slovačkog, hrvatskog) suprotstavlja isticanjem vrijednosti njihove tradicijske kulture. Kukučinova djela mogu poslužiti kao izvor podataka hrvatskim etnolozima zato što je autor polovicu svoga života proveo među hrvatskim pukom: trinaest je godina službovao kao liječnik u Selcima na Braču, a zatim je sa strujom bračkih iseljenika otišao u Čile, gdje je proboravio daljnjih petnaest godina. Budući da je postao članom zajednica koje je proučavao, ali je istovremeno bio određen kulturom iz koje je potekao te je sliku te strane, pomalo egzotizirane, kulture nastojao prenijeti slovačkim čitateljima, Kukučin je u bračkoj i čileanskoj sredini djelovao kao svojevrsni "sudjelujući promatrač". Iz tog su razdoblja dva najistaknutija Kukučinova rada: *Dom v stráni*, u Hrvatskoj preveden 1931. godine kao *Kuća u strani*, te *Mat' volá*, čiji je prijevod *Mati zove* izdan 1979. godine. U romanu *Kuća u strani* autor je u prvi plan postavio svakodnevicu patrijarhalne, prilično idealizirane, težačke obitelji u bračkoj sredini, čiji je život određen nepropisanim, ali općepriznatim tradicijskim obrascima, dok je u romanu *Mati zove* prikazao način života hrvatske, pretežito dalmatinske, iseljeničke zajednice u čileanskoj pokrajini Magellanes.

Premda je Kukučin pojedine dojmove koje je stekao na Braču i u Čileu iznosio i u drugim djelima manjeg obujma (putopisima, pripovijetkama, crticama, pa i u pismima prijateljima u Slovačkoj), okosnicu ovog rada predstavlja analiza navedena dva romana, u kojima je autor zaokružio svoje spoznaje o ovim zajednicama.¹ Cilj je utvrditi u kojoj je mjeri Kukučinovo

¹ Razlog ograničavanja analize na ova dva djela je teška dostupnost ostalih izvora te neprevođenje većine Kukućinovih radova na hrvatski jezik. No, ti romani, prema mišljenju samog autora, predstavljaju presjek cjelokupnog njegovog boravka među Hrvatima te omogućuju dobar uvid u to na koji način i u koju svrhu Kukućin uklapa elemente tradicijske kulture u svoju prozu (Stričević-Kovačević 1998:27).

djelo etnološki važno i koju funkciju etnografske bilješke dobivaju u njegovim tekstovima. Pritom će se pažnja usmjeriti na tri razine podataka koji se odnose na tradicijsku kulturu. U prvom redu naznačit će se strukturni elementi pomoću kojih Kukučin na razini čitavog teksta konstruira zajednicu, bilo seosku, bračku, bilo iseljeničku. Naime, oblikujući model društva unutar kojeg je organiziran život likova, autor se često u tekstu poziva na tradicijske predodžbe o svijetu, a posebno naglašava razlikovna obilježja koje zajednica ističe u odnosu na "druge", kao i opreke koje postoje unutar same zajednice, između različitih društvenih slojeva. Nadalje, razmotrit će se opisi koji se odnose na određeni segment tradicijske kulture (primjerice, bilješke o načinima privređivanja, odijevanja, o pojedinim običajima, magijskim postupcima i sl.). Konačno, ukazat će se i na pojedinačne lokalne nazive i izraze preuzete iz bračkog narječja, vezane uz neke elemente tradicijske baštine, koje autor unosi u tekst na slovačkom jeziku.

U skladu s time, analiza romana *Kuća u strani* usmjerit će se na nekoliko pitanja: a) na opreke kulturnih obilježja različitih skupina unutar selačke zajednice; b) na etnografske opise "svagdane i blagdane" selačkoga puka koje Kukučin uklapa u roman; c) na "prevođenje" elemenata bračke tradicijske kulture slovačkim čitateljima: naime, autor posreduje između dvije zajednice pa odrednice jedne kulture nastoji približiti nositeljima druge kulture pozivajući se na njima prepoznatljive pojave; d) na kroatizme koji se javljaju u originalnom tekstu na slovačkom jeziku.

Pri prikazivanju romana *Mati zove* razmotrit će se sljedeći problemi: a) integriranje dalmatinskih doseljenika u naizgled homogenu hrvatsku skupinu u Čileu, pripisivanje kolektivnog karaktera i mentaliteta svim pojedincima unutar zajednice; b) iznošenje sjećanja na domovinu pretežito u formi etnografskog opisa, pri čemu se izražava predodžba o nepromjenjivoj vrijednosti seoske baštine; c) konflikt, ali i prožimanje dviju tradicijskih kultura, dvaju načina življenja, kroz prizmu iseljenika: koje su elemente vlastite kulture zadržali u iseljeništvu, koje su nove tekovine prihvatili u zemlji boravka, na koji se način pojedinim stranim pojavama dodjeljuju značenja koja su u skladu s vlastitim kulturnim obrascem.

Uz originalnu verziju *Doma v stráni* te hrvatske prijevode Kukućinovih romana *Kuća u strani* i *Mati zove*, kao izvori podataka za ovaj rad korišteni su dostupni kritički osvrti hrvatskih autora na Kukućinovo stvaralaštvo te razgovor s kazivačem don Stankom Jerčićem, selačkim župnikom.

DOSADAŠNJE PROUČAVANJE KUKUČINOVA STVARALAŠTVA U HRVATSKOJ

Premda je Kukučinov umjetnički i kulturni doprinos u ondašnjoj Čehoslovačkoj prepoznat još za autorova života te premda su njegovi najglasovitiji romani vezani za život hrvatskoga puka, o Martinu Kukučinu se u Hrvatskoj pisalo relativno malo. Na autorovo značenje u hrvatskom kontekstu ukazivali su prevoditelji njegovih djela: Branko Nižetić, Kukučinovo krizmano kumče, koji je preveo pripovijetke *Mišo II* (u hrvatskoj verziji objavljena pod naslovom *Leše*), *Svadba i Badnjak*²; zatim Ante Šimčik, koji je preveo roman *Kuća u strani*, a zabilježio je i vlastite dojmove stečene prilikom susreta s Kukučinom; konačno Geno Senečić, prevoditelj romana *Mati zove* i ulomaka iz putopisa *Rjeka-Rohič-Záhreb*, naslovljenih *Zagreb*, kojemu je Savez slovačkih književnika dodijelio priznanje za prevoditeljsku djelatnost.

Podatke o Martinu Kukučinu sabirao je njegov suvremenik, dr. Ivan Esih, kojeg mnogi smatraju prvim hrvatskim slovakištom. Esihovo bavljenje Kukučinovim radovima uglavnom se temelji na iščitavanju njihove književne vrijednosti, na utvrđivanju korištenih stilskih sredstava i sl. No, Esihovo je polazište, važno i za razumijevanje Kukučinovih etnografskih bilježaka, promišljanje Kukučina djela kao dodirne točke slovačke i hrvatske kulture. S tog se stanovišta polazi i u ovom radu, u smislu da se Kukučina *Kuća u strani* percipira kao svojevrsan "kulturni prijevod" obilježja bračke tradicijske baštine slovačkom čitateljstvu.

O odnosu Martina Kukučina i Selaca raspravlja se u članku don Stanka Jerčića. Iz ovog se rada stječe dobar uvid u bračke ekonomske, političke i društvene prilike koje su određivale Kukučinov boravak na otoku, zatim u Kukučinov stav prema stanovnicima Selaca te u predodžbu koju Selčani danas imaju o piscu. Jerčić naglašava da roman *Kuća u strani* nije kronika Selaca, ali je bračka sredina okvir unutar kojeg autor postavlja neka univerzalna

² Branko Nižetić, i sam liječnik na Braču, nije se inače bavio ni književnošću ni prevođenjem, nego je htio doprinijeti poznavanju stvaralaštva svoga prijatelja (Stričević-Kovačević 1998: 70). Stoga je Nižetićevo prevođenje slobodnije od ostalih: čitav je tekst pisan na selačkom dijalektu te su tako ubačeni pojedini lokalni pojmovi koje Kukučin nije koristio. Stoga bi se moglo ustvrditi da ovi prijevodi ne donose samo Kukučinove etnografske bilješke, već i Nižetićeve.

pitanja. Uz pomoć Jerčićevih usporedbi stvarnog i izmišljenog u romanu (kao što su promjene prezimena pojedinih obitelji, naziva lokaliteta i sl.), dade se jednostavnije protumačiti Kukučinov način interpretiranja selačke svakodnevice.

Vrlo iscrpan izvor podataka o ovoj temi predstavljaju radovi Zrinke Stričević-Kovačević, koja je na Sveučilištu Komenskog u Bratislavi doktorirala 1996. godine, s temom *Chorvátske motívy v diele Martina Kukučina*. Nakana autorice bila je rasvijetliti život i djelo ovog pisca u povijesnom i teorijskom književnom kontekstu te ukazati na Kukučinovu neopravdanu neafirmiranost u Hrvatskoj. Pojedini odlomci njezina rada uključuju kulturološka razmatranja sredina o kojima autor piše te su bliska etnološkom kutu gledanja. Tako, primjerice, Stričević-Kovačević raslojava sliku Hrvata i Hrvatske koju Kukučin iznosi u svojim djelima.

U ovom će se radu pažnja usmjeriti prema Kukučinovim prikazima svakodnevnog života na Braču i u iseljeništvu, a pritom će se ukazati i na djelomičnu obojenost autorova pogleda, uvjetovanost njegovih interpretacija nešto drukčijim kulturnim kategorijama.

KUKUČINOV ŽIVOT I STVARALAŠTVO³

Matej Bencúr rođen je 1860. godine u Jasenovoj, selu smještenom u najsjevernijoj slovačkoj županiji Oravi. Na njegovo se djetinjstvo i mladost snažno odrazila teška politička situacija u kojoj se Slovačka našla nakon potpisivanja Austro-ugarske nagodbe 1867. godine. Zbog mađarizacije i zatvaranja škola Bencúr je bio prisiljen tripud mijenjati mjesto školovanja. Stoga su prikazivanje podređenog položaja naroda na periferiji Austro-Ugarske Monarhije i zalaganje za državnu samostalnost stalni motivi u njegovim djelima. Kad je opisivao hrvatske prilike, odražavao je i slovačku političku i kulturnu stvarnost. Tako u romanu *Mati zove* hrvatski iseljenici tumače Čileancu razloge zbog kojih su bili prisiljeni napustiti domovinu: "U nas još vladaju kolonijalna vremena. Hrvatska se u odnosu na Austro-

³ Biografski podaci o Mateju Bencúru, odnosno Martinu Kukučinu, a posebice njegovo vrednovanje u povijesnom i teoretskom književnom kontekstu uglavnom se navode prema prikazu autorova života i djela kojeg donosi Zrinka Stričević-Kovačević u drugom poglavlju knjige *Hrvatski motivi u djelu Martina Kukučina* (Stričević-Kovačević 1998:9-25).

Ugarsku nalazi u istom onakvom položaju u kakvom je bilo Čile prije godine 1810... Zbrka, zbunjenost i osjećaj nesigurnosti vladaju na svim stranama u očekivanju preokreta." (Kukučin 1979, II:281) Nakon što je završio mađarski učiteljski zavod, 1878. godine, postao je učiteljem u rodnom selu. U tom su razdoblju u časopisima i kalendarima objavljeni njegovi prvi književni radovi, pripovijetka *Na hradskoj ceste* te brojne crtice i novele. Tada se počeo pojavljivati pod pseudonimom Martin Kukučin, vjerojatno po majčinom nadimku Kukuča (Stričević-Kovačević 1998:24). Napustivši prosvjetu sedam godina kasnije, uputio se u Bratislavu na bogosloviju, a potom u Prag na studij medicine. Za vrijeme studija aktivno je sudjelovao u radu slovačkoga akademskoga društva Detvan, objavljivao je feljtone o praškom životu i kazališne kritike te prevodio Gogolja. Kod svoje stanodavke Neuretterove susretao se s brojnim Hrvatima.

Promoviran je u doktora medicine 1893. godine te je na nagovor Selčanina Marka Didolića, vlasnika vinarije u Pragu, prihvatio mjesto općinskoga liječnika u Selcima. Početkom 1894. otputovao je na Brač, gdje se smjestio u kući veleposjedničke obitelji Didolić. Didolići su se bavili proizvodnjom i prodajom vina te su vodili trgovine u Zagrebu, Lavovu i Pragu. Njihov je dom u to vrijeme predstavljao jedno od žarišta dalmatinskog narodnog preporoda: Tomo Didolić bio je čelnik Narodne stranke na Braču i zastupnik u Dalmatinskom pokrajinskom saboru. Stoga su se kod Didolića često sastajali istaknuti politički i kulturni djelatnici.

Bencúr je bio zadužen za liječničku skrb za stanovnike Selaca, Zaseoka, Povalja, Novog Sela i Sumartina. Selčani su ga doživljavali ovako: "Neumorno je, na mazgi ili magarcu, kao 'terenskom vozilu' obilazio svoje prostrano područje... Siromašne je ne samo besplatno liječio, nego im u potrebi još pružao materijalnu pomoć za okrepu kvalitetnijom hranom." (Jerčić 1985:7) Dobro se služio selačkim narječjem. U takvoj je poziciji Kukučin mogao steći dobar uvid u obilježja bračke svakodnevice. Njegovoj prisnijoj povezanosti sa selačkom sredinom pridonijela je ženidba s devetnaest godina mlađom Pericom Didolić. Selčani su Bencúra smatrali punopravnim članom svoje zajednice, što je očigledno i iz činjenice da su ga imenovali predsjednikom društva Hrvatski sastanak. Tijekom boravka na Braču redovito je u slovačkim novinama i časopisima objavljivao priloge, uglavnom vezane uz dalmatinsku stvarnost. Tako je u književnom časopisu Matice slovačke *Slovenské Pohl'ady*,

koji je izlazio u Turčianskom Svetom Martinu, objavljivao putopise *V Dalmácii a na Čiernej Hore i Rjeka-Rohič-Záhreb* te pripovijetke *Svadba, Prvá svada, Parnik, Štedrý deň, Baldo & Comp i Mišo II*. 1903. i 1904. u tom je časopisu izlazilo u nastavcima Kukučinovo djelo predstavljeno čitateljima kao "roman s otoka Brača", *Dom v stráni*. Zbog autorove samozatajnosti, stanovnici Selaca nisu bili upoznati s Kukučinovim književnim uspjesima, oni su ga doživljavali samo kao svog *šor dotura*.

Zbog trvenja dviju selačkih veleposjedničkih obitelji, Didolić i Štambuk, te promjene vlasti na lokalnoj razini⁴, 1907. godine Matej i Perica Bencúr odlučili su napustiti otok te se s brojnim sumještanima uputiti u Južnu Ameriku. Naselili su se u Punta Arenasu, bogatom čileanskom izvoznom gradiću, s jakom hrvatskom kolonijom. S tom se zajednicom, sastavljenom od iseljenika kakav je i sam bio, Bencúr poistovjetio, što nije bio slučaj sa seoskom, njemu pomalo egzotičnom sredinom. Tako je postao članom više hrvatskih društava, pa čak i predsjednikom društva *Dalmacija*. Ta autorova srođenost s hrvatskim iseljenicima izražena je i u romanu *Mat' volá*, objavljenom 1926. godine, nakon povratka iz Čilea: naime, kad pripovjedač u djelu opisuje hrvatsku iseljeničku zajednicu, koristi zamjenicu "mi", dok su u *Domu v stráni* predmet Kukučinova zanimanja "oni", "težaci" (to su izrazi koje sam autor koristi u tekstu). Tako je predstavljanje hrvatskih društava prilikom čileanskog nacionalnog praznika opisao na sljedeći način: "Društva nastupaju pod svojim zastavama, među njima i oba potporna društva *naših* zemljaka." (istaknula autorica; Kukučin 1979, II:275)

Godine 1922. Bencúr se vratio u novostvorenu Čehoslovačku, gdje je primio brojna priznanja za svoj književni rad. Postao je predsjednikom umjetničkog odjela Matice slovačke, zatim članom Češke akademije, a Ministarstvo školstva mu je dodijelilo doživotnu potporu. Također mu je ponuđeno mjesto ministra zdravstva za Slovačku, što nije prihvatio, već se zbog Peričina narušena zdravlja vratio u Hrvatsku. Boravio je u Zadru, Splitu, Crikvenici, Zagrebu i Lipiku. Umro je u državnoj bolnici u Pakracu 1928.

⁴ Prema riječima don Stanka Jerčića, temelj sukoba dviju obitelji nije bilo različito političko opredjeljenje, već borba za utjecaj u općini. Štambuci su bili glasoviti kamenoklesari pa su, nakon zauzimanja čelnih pozicija u upravi, ulagali više općinskih sredstava u svoju djelatnost. Bencúr je bio blizak prijatelj Štambuka, a Didolićima zet, pa su ga njihove nesuglasice znatno razočarale.

godine. Pokopan je na groblju Mirogoj, a u listopadu iste godine njegovi su ostaci preneseni u Turčianski Sveti Martin.

KUKUČINOVA KUĆA U STRANI

Život "običnog naroda", kako se izrazio autor, bračkog seoskog stanovništva osnovna je tema ovoga romana. Iz nje proizlaze Kukućinovi stilistički postupci (govor, način pripovijedanja) i kompozicijska načela (jedinstvo razmišljanja i postupaka likova, koji su u skladu s tradicijskim odrednicama). Kukućin svojim romanom nastoji djelovati odgojno, prosvjetiteljski, postavljajući kao uzor pomalo idealiziran model bračke težačke obitelji. Kukućin je prikazuje kao patrijarhalnu, nesklonu promjenama, postojanu, kao pravog čuvara tradicijskih vrijednosti, koji živi od zemlje i za zemlju. Očuvanje seoske kulture shvaća kao slavenski odgovor na odnarođivanje. Težački prijezir prema zapadnjačkim novotarijama provlači se kroz čitavo djelo, kao u sljedećim primjerima⁵: "‘Nepozeraaj ty nikdy, aký je tanier,' zamiešal se otec. 'Hlavná vec je nie, aký je, ale čo je na ňom. Videl som ja i hladnú pýchu. Na večeru jedna sardela: ale tanier porcelánový! Pekná objedza!' ” (Kukućin 1961:30); ("‘ Ne gledaj ti nikad, kakav je pijat!' umiješa se otac. Nije glavno, kakov je, nego ča je na njemu. Vidi' sam ja i gladnu oholiju. Za večeru jedna srdela, a pijat od porculana! Lipe mi časti!' " [Kukućin 1931:29]). "Iba na parády, zásterky, kučery okolo čela hládi" nedôverčive a s opovrženim sedliaka." (Kukućin 1961:30); ("Na cifranje, pregačice, uvojke oko čela gleda s nepovjerenjem i težačkim prijezirom." (Kukućin 1931:29)). "Ja som vyšiel z ľudu, dušou i telom patrím ľudu. Môj otec ešte kopal. Čo na tom, že ma odchovali trochu v druhom vzduchu – napáchnutom benátskym zemianstvom, ktoré beztoho už nemá platnosti? Vo mne je predsa len krv težačká..." [Kukućin 1961:150]); ("Ja sam izašao iz puka, dušom i tijelom pripadam puku. Moj otac još je kopao. Što za to, ako su me odgojili malo u drugom uzduhu, koji miriše po mletačkom plemstvu, koje i onako više nema vrijednosti? U meni je ipak težačka krv..." [Kukućin 1931:174]).

⁵ Pri iznošenju dijelova Kukućinova teksta u kojima se opisuje tradicijski život na Braču, citirat ću najprije odlomke iz originala na slovačkom jeziku, a zatim ću navoditi odgovarajuće segmente iz prijevoda Kukućinova romana na hrvatski jezik.

Premda je Kukučin po svom pristupu realist, ponekad je ipak sklon idealiziranju bračkog sela te pojedini opisi zvuče romantičarski: "Od mora po'ahuje meštral, zo stráne odkiaľsi ozýva se pieseň pastierky." (Kukučin 1961:75); ("Od mora piri meštral, sa strane odnekuda javlja se pastirica pjesmom." [Kukučin 1931:84]).

Okvir u kojem se odvija čitava fabula određen je rasporedom godišnjih svetkovina te agrarnim ciklusom: radnja obuhvaća razdoblje od selačke *fijere* (proslave blagdana sveca zaštitnika), Gospe od Karmela, do Sveta Tri Kralja, a uvod u gotovo svako poglavlje predstavlja opis posla koje se u to doba u selu obavlja, pa tako, primjerice, Glava X., pod naslovom Obaračka (Berba) počinje sljedećim retcima: "Nastala obaračka! Ráno vstávat' do dňa, líhať neskoro. Celý deň skákať, vrtieť sa, obhadzovať v poli a predsa nežalovať na ustatosť. Oh, krásne dni, kde sa zberá požehnanie božie..." (Kukučin 1961:159); ("Nastala je berba! Jutrom treba ustajati prije dana, a lijegati kasno. Oh, krasnih li dana kad se kupi blagoslov Božji..." [Kukučin 1931:159]).

Utjelovljenje težačke mudrosti u romanu predstavlja Mate Berac, zvani Pretur, koji živi u kući na Strani (dijelu Selaca)⁶ sa suprugom Jerom i sinovljevom obitelji. Svoje dvije kćeri, Matiju i Katicu, poslao je u Split u službu, vjerujući da "kad' bude menej ženských, bude i nepokoja menej." (Kukučin 1961:14); ("kad' bude manje ženskih, bit će i nemira manje." [Kukučin 1931:9]) Mlađa sestra Katica *dala je viru* težaku Pašku Bobici, ali, zaslijepljena sjajem gradskog života, počinje gledati svisoka na selačku svakodnevicu. Na *fijeri* se zaljubi u Niku Dubčića, veleposjednika, ali još više u ono što Niko predstavlja: bijeg od težačke stvarnosti. Niko joj uzvraća ljubav, smatrajući da će Katica predstavljati sponu između njegova svijeta i težaka koji za njega rade. Mate se protivi vezi težačke kćeri i gospodskog sina jer smatra da se "protivi razumu i istini". (ibid., 318). Na koncu Niko uviđa neutemeljenost takve veze i prosi Doricu Zorković iz plemićke obitelji. Katica obećava ocu na samrti da će poći za Paška.

⁶ Autor u romanu koristi domaće nazive za određene lokalitete, ali ih je ispremijesao kako Selčani likove ne bi povezivali s nekim od mještana. Također, u knjizi su likovi nazvani imenima i prezimenima karakterističnima za dalmatinsku sredinu, ali ne selačkim, ponovno u namjeri da se izbjegnu moguće asocijacije.

Premda u djelu dolazi do raskida, autor fabulu ne razvija u smjeru tragedije, već taj rasplet predstavlja kao najprirodniji, kao odluku u duhu tradicije. Ovi likovi predstavnici su dvaju polova koji su se u selačkoj sredini toga doba rijetko povezivali brakom, tim više što je između dviju obitelji postojao odnos vlasnika zemlje i težaka koji je tu zemlju obrađivao. Tu raslojenost selačke sredine Mate izražava na sljedeći način: “Kto nás má predchodiť dobrým príkladom, nás nízkych, ktorí sa prpleme v čiernej zemi od svitu do mraku, aby sme nezhnuli od hladu a aby si naši hospodári mohli hovieť v pohodli? Oni majú svietiť nám, ktorí nemáme kedy pozdvihnúť oči k výšinám...” (Kukučín 1961:116). (“Tko nam ima pridnjačit dobrim izgledom, nama niskima, koji puzamo u crnoj zemlji od zore do mraka, da ne poginemo od gladi, da naši gospodari mogu lagodno uživati? Oni triba da svitle nama, koji nimamo kada podignut oči k visinama...” [Kukučín 1931:132]).

U ovom se citatu očituje opreka koju autor, u skladu s duhom vremena, poima kao temeljnu odrednicu načina življenja u Selcima koncem 19. i početkom 20. stoljeća: opreka narod – gospoda.

RADIĆEVSKO U KUĆI U STRANI

Likovi u Kukučinovu romanu određuju se oprekama kulturnih značajki različitih društvenih slojeva. Ta je različitost izražena u govoru, načinu privređivanja, odijevanja, oblicima stanovanja i prehrane te drugim etnografskim značajkama. Cijela se fabula ovog djela temelji na Kukučinovu polariziranju zajednice koju prikazuje: kulturu “naroda”, “težaka”, “seljaka”, (kako Kukučín u svom romanu naziva ruralno bračko stanovništvo), sačuvanog “etničkog karaktera”, autor postavlja u opoziciju sloju koji naziva “gospodom”, “inteligencijom”, čija se kultura povodi za obrascima stranih, ujednačavajućih civilizacijskih trendova. Takvo autorovo suprotstavljanje dviju kultura znatno podsjeća na misao vodilju djelovanja Antuna Radića.

U kući Dodolića Kukučín je imao priliku upoznati se s Radićem⁷, ali je teško utvrditi koliko je taj susret mogao utjecati na Kukučinovo

⁷ Izvor podatka o Radićevoj posjeti Selcima, prema riječima don Stanka Jerčića, je spomen-knjiga Čitaonice, u koju su se upisivali svi istaknutiji selački gosti. Knjiga je tijekom Drugoga svjetskoga rata izgorjela, ali su pojedine bilješke ostale sačuvane u zapisima Branka Nižetića.

poimanje društvene strukture (Jerčić 1985:7). Vjerojatno se bliskost društvenih koordinata koje se očituju u Kukučinovim i Radićevim djelima može protumačiti duhom tog vremena. Naime, Kukučin je svoje shvaćanje seljaka kao nositelja nacionalne različitosti izrazio pred Didolićima netom nakon što je stigao na Brač. Tako se Perica Didolić u pismu prisjeća jednog od njezinih prvih susreta s liječnikom, koji joj je tom prigodom opisivao zemlju svog podrijetla, koristeći se prikazima ljudi u narodnim nošnjama: "... Sjeo je doktor pored mene, izvukao iz džepa veliki snop razglednica i rasprostro ih po stolu. Na njima su bili mladići, djevojke, djeca i nevjeste u slovačkim narodnim nošnjama. Promatrajući te žive boje, bogatstvo vezova i čipki, u potpunosti sam zaboravila na ustručavanje i moj jezik, koji me je inače odlično služio, nekako se magično razvezao i pred doktorom." (Stričević-Kovačević 1998:11)

Slično kao Radić, Kukučinov pojam "narod" ima dva značenja: koristi ga u smislu čitave nacije te kao oznaku za onaj segment nacije koji je sačuvao *etnijske biljege*. To se očituje pri uspoređivanju Radićeva tumačenja: "Tek onda, kad na strani *gospode* nestane prijezira, a na strani *naroda* mržnje, kojoj više ne će biti razloga, moći će čitav narod složno raditi" (Radić 1897:12), s Kukučinovim: "Posebno je narod tako dobar, neiskvaren, da mi naš dolazi poput zbora obješenjaka u usporedbi s njim. Ali tzv. inteligencija nije ni za šta. Naša su gospoda u potpunosti drugi ljudi." (Stričević-Kovačević 1998:43) i "My a oni sme jeden národ – my tvoríme jedno telo." (Kukučin 1961:147); ("Mi i oni smo jedan narod – mi činimo jedno tilo." [Kukučin 1931:169]).

Zanimljiva dodirna točka Radića i Kukučina je upotreba domaćega narječja u djelima. Tako Radić u naputcima za sabiranje građe naglašava: "Nijedan glas, nijedna riječ ne smije biti drukčija, nego što se govori u onom kraju, ili selu, otkuda je građa." (Radić 1897:514) S druge strane, Kukučin ne piše roman o životu na Braču na lokalnom narječju, budući da piše za slovačko čitateljstvo, ali u tekst unosi brojne domaće izraze i uzrečice. Primjerice, u opis *bala na fjeru* uvodi usklrike plesača: "Zore – tvrdo! Zore – upri! Vesela ti majka!" (Kukučin 1961:46) No, *Dom v stráni* nije pisan slovačkim književnim jezikom, već narječjem kraja iz kojeg autor potječe. U romanu se govor puka javlja i kod likova i kod pripovjedača i upravo zbog toga mnogi književni kritičari Kukučina smatraju novatorom slovačke proze (Stričević-Kovačević 1998:16).

Radić i Kukučin slično tumače i važnost tradicijskoga načina odijevanja; obojica smatraju da se njime najrječitije izražava pripadnost seoskoj zajednici. Radić tako navodi: “Spomenuli smo odijelo. To je nešto, što možeš svaki dan promijeniti. Pa gle! Najsigurniji ćeš biti, da te ne ubroje u ‘prosti’ narod, ako obučeš gospodsko odijelo. I zbilja: neka čovjek iz naroda počne pomalo oblačiti gospodsko odijelo, reći će se, da se civilizuje, da nije posve ‘prost’. I pravo će imati: taki je čovjek iz *naroda* izgubio već polovinu *narodne* duše – da tako kažemo, - i obična mu čovječja plitkost, koja sudi samo po površini, ne čini krivo.” (Radić 1897:3) Slično Mate Berac, predstavnik narodne postojanosti u romanu, komentira Katičinu gradsku odjeću: “‘Ja sa nerozumijem... Ale zas keby záviselo odo mňa, ja by už len radšej po našsky... Všetko to ti je oblak, dym – fúkneš, odleti. Nemá to zmyslu ani podstaty. A toto tu,’ chytil opatrne rukáv medzi dva prsty, ‘tuto široký vyše práva a dolu tesný, až ide puknúť: to ti je nie rukáv, ale skôr šunka.’” (Kukučin 1931:46-47); (“‘Ja ne razumim. Ali opet da je do mene, ja bih voli’ onako po našu... Sve ti je to oblak, dim – duhneš, odleti. Nema smisla, ni podloge. A ovo ovdí’ uhvati oprezno rukav među dva prsta, ‘ovdi široko priko mire, a doli tisno da pukne; to i ni’ rukav, nego pri pršut.’” [Kukučin 1931:46-47]).

No, postoje i bitne razlike između Radićeve i Kukučinove interpretacije. Jedna od najuočljivijih je shvaćanje kulture običnoga puka. Za Radića bi “narod” trebao biti nositelj svojevrstne kulturne obnove, očuvanja nacionalnih razlikovnih obilježja. S druge strane, Kukučinov “težak” ipak uključuje elemente romantičarskog “dobrog divljaka” i “egzotičnog stanovnika Balkana”, kojeg treba podučiti ispravnome načinu života. Takav autorov stav prema stanovnicima Brača očituje se u pismima prijateljima u Slovačkoj: “Narod je primitivan, naivan, neiskvaren i veoma zahvalan” i “Kada ljudi ne bi bili indolentni, naučeni orijentalno živjeti ili još prije talijansko-svinjarski, Dalmacija bi danas bila najljepši kutak Europe.” (Stričević-Kovačević 1998:44)

Razrješenje konflikta “naroda” i “gospode” ova dva autora također ne shvaćaju na isti način. Radić jedinim rješenjem smatra njihovu kulturnu pomirbu. Nasuprot tome, iz raspleta fabule očito je da Kukučin drži kako se ova dva svijeta neće međusobno približiti jer im to brane načela utvrđena tradicijom.

Svakako najupečatljivije razgraničenje koje uočavamo usporedbom Radićeva i Kukučinova stvaralaštva odnosi se na raznorodnost pristupa ove dvojice autora navedenom problemu, kao i na njihove pobude te ciljeve koje djelima nastoje ostvariti. Tako je Radićev pristup odnosu “naroda” i “gospode” analitički te uključuje primjenu znanstvenih metoda i tehnika pri proučavanju uzroka i mogućih rješenja ovog konflikta. S druge strane, Kukučinov je pristup literarni, ostavlja autoru prostora za umjetnički izraz te slobodnije korištenje zbiljskih zapažanja.

“MI” I “DRUGI” U ROMANU *KUĆA U STRANI*

Osnovni sukob u romanu predstavlja opreka “naroda” i “gospode”. No, oblikovanje selačke zajednice u Kukučinovu romanu temelji se na postavljanju i drugih odnosa u opoziciju “mi” i “drugi”. U tom se spoznajnom modelu zrcali tadašnji stvarni stav stanovnika Selaca prema susjednim zajednicama, ali i prema različitostima unutar vlastite sredine. To je promišljanje sebe i drugih autor unio u djelo bez kritičkog odmaka, bez vlastitog evaluacijskog suda, pa se iz tih opreka može steći dobar uvid u ono Radićevo “tko mu (narodu, opaska autorice) je drag, a tko mrzak, što mu je pravo, a što krivo” (Radić 1897:1-2).

Želja da se zajednica na van prezentira kao homogena, bogatija i moćnija od drugih očituje se pri dočeku koji Selčani priređuju sviračima iz Svetoga Ipolita⁸: “‘Len ich treba privítať slušne.’ ‘Akože!’ prisviedča šor Baldo. ‘Vino je hotové a Duje upečie dvoch barancov.’ Ved’ tak’, pokyvuje načelnik hlavou, ‘nech nás neohovárajú po Sv. Ipolite. Vieme, akí sú nezásytní takí ľudia!’” (Kukučín 1961:26); (“‘Samo ih treba pristojno dočekat.’ ‘Nego kako!’ potvrđuje šor Baldo. ‘Vino je gotovo, a Duje će ispeć dva brava.’ ‘E tako’, maše načelnik glavom, ‘neka nas ne ogovaraju po Svetom Ipolitu. Znamo, kako su nezasitna ta čeljad!’” [Kukučín 1931:24]).

Također se iz teksta mogu iščitati određeni brački stereotipi o članovima drugih zajednica, kao u prikazu stanovnika Apulije: “Ba privesloval až hen

⁸ Naziv “Sveti Ipolit” jedan je od termina koje je autor izmislio da bi izbjegao povezivanje likova iz romana sa stvarnim osobama. Prema kazivanju don Stanka Jerčića, izraz se najvjerojatnije odnosi na grad Split, na što upućuje sličnost naziva, kao i činjenica da su glazbenici iz Splita često svirali na bračkim *feštama*.

z drugej strane Adrie podnikavý Pulíz, nesmierne zafúl'aný – neumýva sa, ako vieme, len vo výročité slávnostim i to iba profil..." (Kukučín 1961:25); ("Da, doveslao je čak odanle s druge strane Jadrana poduzetni Puljiz, preko mjere zamusan – ne umiva se, kako znamo, nego o godišnjoj svetkovini, i to samo profil..." [Kukučín 1931:23]).

No, ulogu najizrazitijeg bračkog "drugog" ima *Vlah*, stanovnik Dalmatinske Zagore. Kontakti Bračana i *Vlaha* bili su česti: redovito su na sajmovima razmjenjivali proizvode, a za berbe grožđa je više stotina sezonskih radnika iz Dalmatinske Zagore boravilo po bračkim mjestima (Milićević 1975:401). *Vlah* je u Kukučinovu romanu prikazan kao egzotičan, kršan, gotovo mitski junak iz narodnih pjesama, gurnut u neki bezvremenski svijet iz kojeg ne može posve pojmiti promjene koje zahvaćaju svijet, ali je u tom svojem "prirodnom stanju" bezgranično sretan. Kukučinovi likovi s Brača prema *vlaškoj* se kulturi nerijetko odnose kao prema manje vrijednoj, kao što je očito iz sljedećeg primjera⁹: "‘Keby Ursa hcela do Zagoria, mogli by sme i krčmu držať. Našlo by sa čosi i toho groša. Ale ona že či vraj má obsluhovať Vlachov na staré dni...'” (Kukučín 1961:102); ("‘Kad bi Ursa htjela u Zagorje, mogli bismo i krčmu držati. Našlo bi se i štogod novaca. Ali ona veli: zar ću posluživat Vlahe pod stare dane?’” [Kukučín 1931:115]). Različitost *Vlaha* potcrtava opisivanjem njihovih etnografskih specifičnosti: "Každý sa poberá na odpočinok, ustatý, utrmácaný. Iba čo Vlasi, táto rasa obrov a železných ľudí, po denných lopotách trkocú ešte okolo vatry na dvore, alebo pri hundravých gusliach vyspevujú svoje nekonečné, monotónne piesne, alebo: vystrájajú šanty s robotnicami Vlachyňami." (Kukučín 1961:161); ("Svak odlazi na počinak, umoran, sustao. Samo Vlasi, koljeno divova i gvozdenih ljudi, poslije dnevnih trudova divane još oko vatre u dvoru, ili uz

⁹ Ukazivanje na ovaj antagonizam Bračana i *Vlaha* nije ograničen samo na Kukučinovu *Kuću u strani*, već je svojstveno i drugim djelima. Takav je slučaj i s pripovijetkom *Mišo II*, u kojoj se navodi: "Sada je Leše došao u svoju vodu: o Vlasima, stanovnicima Primorja i našega Zagorja. On, otočanin, gleda sebe kao neko više biće. Vlah pored njega skoro nije čovjek. Kad gledaš jednoga i drugoga, skoro da posumnjaš, da je to jedan i isti narod, isti ljudi. Otočanin je spekulativan, živahan, vrijedan, Vlah trom, lijen, konservativan. Nije ponosan, nije tup, ali je mnogo ponizan. Zna se pretvarati i prevariti će te, dok si se okrenuo. Ta dva tipa mrze se kao tuđinci. Ima sela, o kojima pričaju priče: kako su našli kobilino jaje, pa da ga kobila izleže, odsjekli kobili noge. Zatim kako su sijali so ili kako su išli u Mletke, da kupe pameti." (Stričević-Kovačević 1998:93)

gundranje gusala pjevaju svoje beskrajne, jednolike pjesme, ili zameću šalu s radnicama Vlahinjama." [Kukučin 1931:183]). U njihovu ponašanju nema bitnih varijacija, pri svakom se opisu njihova načina življenja javljaju isti motivi, pa tako i u ovom prikazu: "Beztoho spotrebujú silu drva tí jeho Vlasi, sediac a vyvaľujú sa celú noc okolo vatre, dudajúc svoje monotónne piesne na smutných gusliach, rozprávajúc divotvorné veci..." (Kukučin 1961:110); ("I onako potroše silu drva, ti njegovi Vlasi, sjedeći i valjajući se po svu noć oko vatre, bugareći svoje jednolike pjesme uz tužne gusle, pričajući čudesne stvari..." [Kukučin 1931:125]). Ističe se njihova odanost tradiciji: "Kde-tu mihne ženská postava, obyčajne s hlavou kostrbatou, po sto záplat na sukni a kabátku. 'Fuj!' odplúva Jure pri takých zjavoch s hnusením, on, Zagorac, odrastený v dedine, kde ženské nosia svoje čisté kroje, často krásne a vkusné." (Kukučin 1961:96); ("Gdje gdje promiče ženski lik, obično čupave glave, i po stotinu zakrpa na suknji i haljetku. 'Pi!' pljuje Jure kod takvih pojava s gađenjem, on, Zagorac, odrastao u selu, gdje ženskinje nose svoju čistu nošnju, često lijepu i ukusnu." [Kukučin 1931:107]). Među prikazanim *Vlasima* nema bitnih razlika, svi su pretvoreni u dio nekog kolektivnog entiteta; svi pucaju od zdravlja i sirove snage te pokazuju gotovo dječju jednostavnost i plemenitost, kao što se vidi iz opisa *Vlaha* Mede: "Buchol dva-tri razy do prs, až zdudneli. 'No, rec ty, gospodaru – čo si od toho remesla', obrátil sa k doktorovi – 'či tak zvoní kadejaká hrachovina!' 'Chlap si, Medo, ani dub!' pochválil ho doktor." (Kukučin 1961:28); ("Bubne se dva tri puta u prsa, da su zatutnjila. 'Evo, reci ti, gospodaru, koji si od toga zanata', okrene se doktoru. – 'da li ovako zvoni kakvagod mješina!' 'Momak si, Medo, ka' dub!' pohvali ga liječnik." [Kukučin 1931:27]). Bračka plemkinja ovako poima *Vlaha* Juru: "Veđ on skutočne v svojej ťarbavosti, prostote je ozajstné dieťa. I v citoch ešte nevyzliekol detské háby – ani ich už nevyzlečie." (Kukučin 1961:103); ("Ta on je doista u svojoj nespretnosti, prostodušnosti pravo dijete. I u osjećajima još nije svukao dječjih haljina, - i ne će ih više ni svući." [Kukučin 1931:117]). Slično je i u ovom odlomku: "Vyhrešil Vlachov, až skákali jeden cez druhého sťa muchy bez hlavy a vrátil sa rozčúlený domov." (Kukučin 1961:191); ("Izgrdio je Vlahe, da su skakali jedan preko drugoga, kao muhe bez glave i vratio se uzrujan doma." [Kukučin 1931:221]).

Godišnji ciklus težaka koji su obrađivali maslinike i vinograde znatno se razlikovao od načina života bračkih *čobana*, koji su se bavili ovčarstvom. Većina *čobana* je u brdima imala *stane* pa su tamo držali stada na ispaši

tijekom cijele godine (Milićević 1975:407). Zbog njihova redovita izbivanja iz sela, a posebno zbog spretnosti koju su pokazivali pri liječenju životinja, zemljoradnici su ih smatrali drukčijima. Nerijetko su ih poimali kao svojevrstne "narodne liječnike", pripisivali su im umijeća skidanja uroka, čaranja i sl. Budući da Kukučin promatra život u selu iz perspektive težaka, i u njegovu romanu odražava se shvaćanje *čobana* kao selačkih "drugih". Za izazovnom magijom koju prakticiraju *čobani* posežu i likovi u *Kući u strani*. Tako Jera traži od starice koja boravi na *stanu* da ljubavnim činima ponovno zbliži Niku i Katicu: "Jera takto mudruje a naostatok i vymudrovala čosi. Naplnila mech vinom, tekvicu naliala olejom, naložila na osla a hybaj pred svitaním k starej Urse do Vrchov. Ursa je vdova po čobanovi (pastierovi), napaduje na jednu nohu a mnohé veci rozumie. Vieme, ako býva medzi čobanmi! Všeličo sa i tam stáva... (Kukučin 1961:252); ("Jere tako mudruje i na pošľjetku je nešto i izmudrovala. Napunila je mijeh vina, tikvicu nalila ulja, natovarila na magarca i hajde prije osvita k staroj Ursi u Vrhove. Ursa je udovica iza čobanina, hramlje na jednu nogu i mnoge stvari rozumije. Znamo, kako je među čobanima! Svašto ima tamo..." [Kukučin 1931:293]). Ursu pozivaju i onda kad bolesnik lebdi između života i smrti, a ne može izdahnuti: "Popoludní Mate ležal v tom istom stave ako včera a predvčerom. Tu sa Jera odrazu rozhodla. Darmo je, treba siahnúť k druhým prostriedkom. Poslala potajomne po starú Ursu do Vrchov. Bolo sa dobre stmilo, keď Ursa vstúpila do izby. Vonku sa trúsi drobný dáždik. Aby nezmokla, natiahla na hlavu vrece, ktoré tvorí na nej kuklu a dolu chrptom padá jej nadol. Pod vrecom červená šatka, tmavá ohorená tvár so širokým nosom a veľkými zubmi – to všetko dodáva Urse zvláštny výzor. Ten sa ešte stupňuje tým, že Ursa drží v pravej ruke palicu, ktorá jej siaha temer pod pazuchu. Všetci hľadajú so strachom na neobyčajnú ženskú, o ktorej sa hovorí, že všeličo vie, lebo je v obcovaní s tajomnými silami. Ursa si je vedomá svojej povesti a, ako vidno, hrdá je na ňu." (Kukučin 1961:307-308); ("Popodne ležao je Mate u istom stanju, kao juče i prekjuče. Tad se Jera mahom odlučila. Zaludu je, treba posegnuti za drugim sredstvima. Poslala je tajno po staru Ursu u Vrhove. Bilo se dobro posumračilo, kad je Ursa stupila u sobu. Vani sipi drobna kišica. Da ne bi pokisla, navukla je na glavu vreću, koja čini na njoj kukuljicu i pada joj niz leđa. Pod vrećom je crvena marama, tamno, zagorjelo lice sa širokim nosom i velikim zubima – to sve daje Ursi osobit izraz. Taj se izraz još pojačava tome, što Ursa u desnoj ruci drži palicu, koja joj doseže gotovo pod pazuhu.

Svi gledaju sa strahom neobično žensko, o kojem se govori, da svašta zna, jer je u družbi s tajanstvenim silama. Ursa je svijesna svome glasu i, kako se vidi, ponosi se njime." [Kukučin 1931:360]).

Konačno, još jedna upečatljiva opozicija postavljena je između samoga pisca i zajednice koju opisuje. Premda je pisao o sredini u kojoj je boravio, autor se s njom nije mogao poistovjetiti jer je u vlastitoj kulturi stekao drukčije predodžbe o životu i svijetu. Stoga su mu pojedine pojave s kojima se susreo na Braču djelovale prilično egzotičnima. Tako, primjerice, autor zaključuje da sunce na Braču peče "kao negdje u Arabiji" (Kukučin 1931:122), te se čudi kako "prave zime i nema" (ibid., 4). Dašak Orijenta na otoku autor zapaža u izgledu sajma koji prati *fijeru*: "Kupci sedia si tak na zemi s podvitými nohami po turecky, kúriac z krátkej luly alebo cigaretu." (Kukučin 1961:25-26); ("Trgovci sjede na zemlji podvivši noge, pušeci iz kratke lule ili cigaretu." [Kukučin 1931:23]). U nekim se segmentima uočavaju i natruhe studije mentaliteta, kao kad pisac govori o "vrućoj, južnoj krvi" (ibid., 155). Vrlo mu se neobičnom čini i ruralna arhitektura na otoku. Tako navodi da se, zbog visokih zidova i ograde, kojima je ograđen dvor, kuće s okućnicom doimaju "poput kakve tvrđave" (ibid., 6). Neprestano uspoređivanje s elementima kulture u kojoj je odrastao ogleda se i u njegovom dojmu da je prizemnica "u kojoj stropa uopće nema, jer bi soba bila preniska" nedovršena, budući da se s takvim oblicima nije susretao u rodnom mjestu. No, nadalje i sam napominje kako su se na Braču "nuž v tých časiech stavali sa napospol také domce" (Kukučin 1961:10); ("u ono vrijeme gradile su se općenito takove kuće" [Kukučin 1931:4]).

Budući da se pojedine pojave koje je zatekao na otoku nisu uklapale u kategorije kojima je baratao, Kukučin mnoge nepoznate činjenice objašnjava, sebi i slovačkom čitatelju, pomoću poznatih kulturnih elemenata.

"KULTURNI PRIJEVODI" U KUĆI U STRANI

Autor nerijetko upućuje na sličnost i slavensku srodnost kulturnih elemenata koji se javljaju na Braču i u Oravi. O Kukučinovu neprestanu uspoređivanju i utvrđivanju povezanosti između ovih dviju kultura govori i činjenica da dvije pripovijetke, od kojih jedna prikazuje život oravskog seljaka, a druga govori o naravi bračkog težaka, nose isti naslov, *Mišo i Mišo II*. Iz ova dva različita ambijenta autor izvlači isti tip domišljatog i dobrodušnog seljaka.

No, pri uvođenju kulturnog elementa kojemu nema pandana u kulturi sjeverne Slovačke, koji nije slavenskog podrijetla, posebno ako je svojstven sredozemnim kulturama, Kukučin smatra nužnim prevesti ga u pojmove bliske predodžbama slovačkoga čitatelja.

Najčešće je te kulturne prijevode birao iz sfere tradicijskih načina privređivanja, prehrane, plesova i sl. Takav je primjer prerade grožđa na Braču: "V ňom tlačí Vlach nohami kašu, s'ťa keď Slovák tlačí kapustu..." (Kukučin 1961:160). ("U njemu gazi Vlah nogama mast, kao Slovak kad tlačí kupus..." [Kukučin 1931:182]). Za *konobu*, podrum u kojem se proizvodi i čuva vino, autor u slovačkom originalu koristi naziv "pivnica". Također, izraze vezane uz more, ribolov i pomorstvo nerijetko približava čitatelju slikama iz seoskog života u Oravi. Primjerice, ovako opisuje plovidbu: "...keď tu znenazdania vystrčí sa spoza brehu predhoria, cele zvedavo, ostrý nos lode; pred ním sa more dvíha a na oba strany odhadzuje, s'ťaby prst' pred lemešom pluha..." (Kukučin 1961:128-129); "...kad li iznenada pomoli se iza obale rta, sasvim radoznalo, oštri kljun lađe; pred njim se more diže i na obje strane odbacuje, kao zemlja pred lemešom..." [Kukučin 1931:146]). Slično ga pojedina jela u Selcima asociraju na tradicijski način prehrane kod kuće: *raviole*, koji se pripremaju na *fijeru*, naziva "dalmatínskymi to zaliepanci", što je na hrvatski prevedeno kao "dalmatinske gužvare" (Kukučin 1961:25; Kukučin 1931:23). Figure koje se javljaju pri plesu prikazuje na sljedeći način: "vyskočil vozvysok, ani čo by tancoval odzemok." (Kukučin 1961:28); ("đipi u vis, kao da igra čardaš." [Kukučin 1931:26]).

Nazive određenih funkcija i uloga u selačkoj zajednici (npr. *prešid*, *ašešur* itd.) također ukalupljuje u tradicijske modele vlastita rodnoga kraja: "Pretur znači sudac, ili ono po prilici, što je kod nas bio seoski sudac." (ibid., 4) U originalnom slovačkom tekstu koristi se za to funkciju izraz "služnodvorský" (Kukučin 1961:10).

Pojedine usporedbe vezane su i za razlike u klimi između ova dva podneblja. Krovovi premazani vapnom izgledaju mu "kao da ih je popao nov snijeg" (Kukučin 1931:12).

Stoga nije dostatno tumačiti *Kuču u strani* jednostavno kao prikaz života selačkoga puka; roman treba shvatiti kao opis bračke svakodnevice, ali sagledan iz perspektive sudionika druge kulture, nositelja drukčijeg tradicijskog modela.

ETNOGRAFSKE BILJEŠKE U ROMANU *KUĆA U STRANI*

Najistaknutije teme koje je autor obradio uglavnom su jednako sagledive i u hrvatskom i u slovačkom kontekstu; tako se, primjerice, preispituje uloga seljaštva u očuvanju nacionalne posebnosti unutar Monarhije. Pojedina su pitanja još univerzalnija, kao što je, primjerice, konflikt skupina s različitim kulturnim obilježjima; ona su imanentna društvima općenito.

No, Kukučinova je namjera bila istovremeno prenijeti čitateljima i *couleur locale*, odnosno izraziti specifičnosti bračke sredine. Da bi dočarao atmosferu života na otoku i mentalitet otočana, autor se često služio etnografskim bilješkama. Stoga se ritam čitavom dijelu zadaje opisima različitih sezonskih poslova, o čemu govori sljedeći odlomak: "Za kopačkom prišla podpieračka, potom polievačka, zas čistenie pivnic a reparácia sudov, naostatok obračka, potom pretáčanie nového vína, mletie olív, pálenie rakije – robota robote podáva ruku, že sa nemáš, hriešna stvora, kedy prežehnať a nie to myslieť na svetské márnosti..." (Kukučín 1961:82-83); ("Za kopanjem došlo je potpiranje, onda štrcanje, pa čišćenje konoba i popravljjanje sudova, najzad berba, pa pretakanje novog vina, mlivenje maslina, pečenje rakije – posao poslu pruža ruku, da nimaš kad grišni stvor, prekrstiti se, a kamo li misliti na svjetske taštine!") [Kukučín 1931:92]). Također se naznačuju izmjene godišnjih običaja i događanja vezanih za životni ciklus. Glavne preokrete u fabuli *Kuće u strani*, rađanje ljubavi između težakinje i veleposjednika te početak njezina kraja, autor je povezao s dva momenta za koje je smatrao da najizrazitije određuju način življenja u Selcima: s *fijerom* i s berbom grožđa.

Važnost *fijere* u selačkom kalendaru autor ističe prikazima obiteljskih okupljanja, posjeta iseljenih Bračana rođacima u rodnom mjestu i zajedništva čitave zajednice na taj datum: "Došlo i hostí mnoho, z okolitých i d'alších miest a dedín. Najviac takí, čo majú tu rodinu, alebo zas tí, čo pochodia z mesta a usadení sú kde-inde. Každý hľadá aspoň len raz do roka nakuknúť do rodného mesta: a kedy by bolo zručnejšie, ak nie práve v hostinu, keď se baranec krúti na ražni? Po uliciach a na námestí všade cudzie tváre, alebo aspoň odcudzené, zriedkavé – všetko sa to víta, stíska si ruky, objíma a bozkáva..." (Kukučín 1961:29); ("Došlo je i gostiju mnogo, iz okolnih i daljih mjesta i sela. Najviše, koji imaju ovdje rodbine ili opet oni, koji su iz mjesta i stoje gdje drugdje. Svaki gleda bar jednom na godinu navratiti se u rodno mjesto: a kad bi bilo zgodnije, nego baš na proštenju, kad se brav vrti na ražnju?

Po ulicama i na trgu svuda tuđa lica, ili barem otuđena, rijetka – sve se to pozdravlja, stište ruke, grli se, ljubi." [Kukučin 1931:27]). No, kulminacija kohezije ove zajednice događa se tijekom procesije. U tom prikazu autor iznosi brojne činjenice zanimljive za etnologe: ulogu bratovštine u organiziranju svetkovine, način zvonjave, raspored sudionika, s time da ga naročito fascinira odvojenost muškaraca od žena u povorci: "Za zástupcami obcíny procesia je preseknutá, lebo ženské nasledujú v oddelenom rade od mužských, nechajúc päť-šesť krokov prázdneho priestoru." (Kukučin 1961:43); ("Za općinskim zastupstvom procesija je presiječena, jer ženskinje slijede u redu odijeljenu od muških, ostavivši pet šest koraka prazna prostora." [Kukučin 1931:43]). Detaljno opisuje kip Gospe od Karmela koji se nosi u procesiji, njezinu odjeću, ukrašavanje kipa nakitom kojeg tijekom godine čuva seoski uglednik, što se smatra posebnom počašću: "Rúchi zo zlatohlavu splýva v malebných záhyboch na soche Matky Božej, šperky a drahokamy, ktorými je ovešaná, ligocú sa, blýskajú a oslepujú oči." (Kukučin 1961:42); ("Haljina od brokata pada u slikovitim naborima oko kipa Gospe; ures i dragi kamenovi, kojima je ukrašena, blistaju, prelijevaju se i zablještaju oči." [Kukučin 1931:42]). Spominje i jedan od načina prikupljanja tog nakita, u vidu zavjeta: "... stará šora Reparata; ta ista, čo to darovala tú ťažkú zlatú reťaz patrónke nášho mesta, blahoslavenej Matke Božej od Carmena..." (Kukučin 1961:10); ("... stara šora Reparata, ona ista, koja je darovala onu tešku zlatnu verižicu odvjetnici našega grada, blaženoj Gospi od Karmela..." [Kukučin 1931:5]). Kukučin opisuje i način ukrašavanja kuća uz koje se procesija kreće. Ukazuje i na to da se bitan element predsvadbenih događanja, izlaganja opreme koju je djevojka izradila i prikupila za *dotu* (miraz), često vezuje uz prolazak procesije, budući da se tom prigodom čitavo mjesto može uvjeriti kako je djevojka vrijedna, poželjna udavača: "Na výstavnejších domoch balkóny sú premenené v hájiky voňavého kvietia, z oblokov a zábradlí visia drapérie alebo pestré pokrovcy. I ťažké chalupy sa ozdobili k dnešnej slávnosti. Nízky krov nejednej pokrytý je kvetníkmi s rezedou a klinčekmi; inde, kde je dievka na vydaj, rozprestrela na krov alebo i na múrik celú svoju výbavu." (Kukučin 1961:43); ("Na izglednijim kućama doksati su pretvoreni u gajiće mirisnoga cvijeća, s prozora i naslona vise draperije i šarení sagovi. I težačke kuće okitile su se za današnji blagdan. Niski krov nejednako pokrit je pitarima s rezedom i karanfilom; drugdje, gdje ima djevojka na udaju, prostrla je na krov ili na zidić svu svoju opremu." [Kukučin 1931:44]).

Nadalje, autor navodi da se uz *fijeru* u pravilu vezuju i sadržaji profanog karaktera. Sajam koji prati svetkovinu opisuje kao važno mjesto kontakta pripadnika različitih zajednica te trgovine proizvodima koji Selčanima manjkaju: "Nájdeš medzi nimi medovníkárov, perníkárov, čižmárov, garbiarov, krpčiarov, kotlárov a podobný kočovný národ. Na námestí sa vystavilo celé mesto šiatrov fantastickej podoby... Doštverali sa z Prímoria s včasnými figami, Bosniaci s raný doprtili su se iz Primorja smi hruškami, Poličania s pozdnými čerešnami." (Kukučín 1961:25); ("Nači ćeš među njima medičara, kolačara, čizmara, kožara, opančara, kotlara i sličnoga nenaselačkog¹⁰ puka. Na trgu se digao čitav tabor šatri, fantastička oblika... Doprtili su se iz Primorja s ranim smokvama, Bošnjaci s ranim kruškama, Poljičani s kasnim trešnjama." [Kukučín 1931:23]). Sajam pruža mladićima priliku da iskažu djevojci naklonost ili potvrde ozbiljnost svojih namjera pred čitavim mjestom kupnjom dara: "Nad všetkým dominuje ohromný vejár, rozšírený pod klenbou šiatra... 'Ktorej sa ozaj dostane – keby se vedelo!' láme sa hlavička nejednej z týchto pozorovateľiek a srdce hlasnejšie búcha sladkými predtuchami." (Kukučín 1961:37); ("Nad svime se raskrilila golema lepeza pod svodom šatre... Kojoj li će odista dopast, da je znat?! Razbija glavicu ne jedna od tih motrilica i srce glasnije tuče u slatkim slutnjama." [Kukučín 1931:37]).

Bale koji se održavaju na *fijeru* navečer Kukučín promatra kao odraz društvene stratifikacije. Naime, u mjestu se usporedno organiziraju dva *bala*, jedan za težake, a drugi za gospodu i *mešt*re, obrtnike. Autor ukazuje na razlike u ukrašavanju dvorane, u glazbi, u plesovima i sl. (primjerice, navodi da se za gospodsku zabavu pozivaju svirači iz Svetoga Ipolita, dok na težačkom plesu svira mjesni harmonikaš). Posebno naglašava napisano pravilo nemiješanja ovih dviju skupina tom prilikom, što je očigledno iz zaprepaštenja koje je izazvao Katičin dolazak na gospodske *bale*: "‘Predsa to len nejde,’ vravi šora Andrijana svojoj susedke, šore Keke, ‘nijakovsky nejde, aby tu mal prístup každý. Ak mal byť ples težačký, neboli by sme šikovali naše.’" (Kukučín 1961:52); ("‘To ipak ne ide,’ kaže šora Andrijana svojoj susjedi, šora Keki, ‘nikako ne ide, da ovdi ima pristup svako. Ako je ima biti ples težački, ne bismo bile dovele svoje.’" [Kukučín 1931:55]).

¹⁰ Izraz "nenaselački", prema riječima kazivača don Stanka Jerčića, na Braču se koristi za "strance", posjetitelje koji ne žive u Selcima ni u selačkoj okolini.

Druga cjelina koja obiluje etnografskim bilješkama je prikaz berbe i prerade grožđa. Opisuje se organizacija i podjela poslova u vinogradu, uzimanje sezonskih radnika, pomagala koja se koriste pri branju, transportiranje groždanog masta do podruma: "...pri speve obračiek, došlých zo spevného Zagoria; zberá sa odrazu na hrsti, na koše, na putne do obrovských kadí, kde ho kyjmi pučia, gniavia na hustú kašu. Po uliciach a poľných chodníkoch zo všetkých strán ozýva sa neprestajný dupot mulov a mulíc, obťažených koženým mechmi. Po dva sa nadúvaju na samári sťa gajdy, v nich ločká hroznová kaša, premokajúc okolo hrdla a na stehnách mecha, kde sú pookrúcané špagáty. Za statkom letia upachtení pohoničia, pokrikujúc a štrkajúc obrúčkami na svojich korbáčoch." (Kukučín 1961:159); ("...uz pjesmu beračica, koje su došle iz raspjevanoga Zagorja kupi se odmah na šake, na koševе, na brente u goleme kace, gdje ga mečkama taru i gnjetu na gustu kašu. Po ulicama i poljskim putevima sa svih strana javlja se neprestani topot mula i mazgi, natovarenih kožnim mijehovima. Po dva se naduvaju na samaru, kao gajde, u njima brbolji grožđeni mast, promačući oko grla i na stegnima mijeha, gdje su zafrknuti konopci. Za blagom lete izmoreni goniči, dekaajući i zvoneći obručicama na svojim kandžijama." [Kukučín 1931:181]). Nadalje, s velikim zanimanjem i iznimno detaljno prikazuje poslove koji se obavljaju u *konobi*, gaženje masta nogama te tiještenje u *turnju*, pripremu sirovina za pečenje rakije, skladištenje vina i njegovo vrenje: "V každej kadi druhá brečka: V jednej biela, v druhej červená, v inej zase čierna... Z kadí prenášajú kašu Vlasi a Vlachyne pod preš a či už turne, a to na hlavách, ako je tu obyčaj nosiť bremená v dost' hodných šaflóch... Pod cieňou sú turne, preše novej i najnovšej konštrukcie, medzi nimi je i primitívny prvotný preš, aký bol bezpochyby v móde ešte za rímskych časov. V ňom tlačí Vlach nohami kašu... a pod jeho stupajami syči a cedí sa mušt pomedzi šranky a steká žliebkom do kamenice, zakopanej v zemi. Keď sa šranky naplnia terkeľa až dovrchu, odhodia ich a terkeľ opášu mocnými, hrubými povrazmi. Na túto furmu položia hradu, ktorú šrauba potíska nadol, pod mocný ramenami Vlachov... Suchý terkeľ hádže sa do jám, alebo do kadí, kde bude vrieť do zimy, kým ho nevypália na rakiju. Novšie a najnovšie turne sú zariadené na hriadle a páky. V nich sa hrozno veľmi snadno chytro a dôkladne vyžmýka. Z nádržiek sa mušt pumpuje a vedie dlhými kaučukovými cievami do sudísk, ktorých sú dlhé rady rozostavené v pivnici." (Kukučín 1961:160); ("U svakoј kaci druga juha: u jednoј bijela, u drugoj crvena, a u trećoj opet crna... Iz kaca

mast prenose Vlasi i Vlahinje pod turnjeve, i to na glavama, u dosta velikim vedricama... Pod odrinom su turnjevi, preše nove i najnovije konstrukcije, među njima je i primitivni starovjerski turanj, kakav je bio bez sumnje u modi još za rimskih vremena. U njemu gazi Vlah nogama mast... i pod njegovim stupanjima ciči i cijedi se mast između reža i teče žljebićem u kamenicu zakopan u zemlju. Kad se koševi napune koma do vrha, odbace ih i likom opašu jakim debelim užima. Na taj kolomat polože gredu, koju vijak pod snažnim mišicama vlaškim pritište dolje... Suhi 'hib' baca se u jame, ili u kace, gdje će vreti do zime, dok od njega ne ispeku rakiju. Novi i najnoviji turnjevi udešeni su na vitlove i na poluge. U njima se grožđe veoma lako, brzo i temeljito izažme. Iz kamenica mast se pumpa i vodi dugim cijevima od kaučuka u bačvetine, koje su u dugim redovima postavljene u konobi." [Kukučin 1931:182-183].¹¹

Osim ova dva, prema autorovu poimanju, najistaknutija momenta u selačkoj svakodnevici, u romanu se spominju još neki elementi tradicijske kulture. Autor se, primjerice, nerijetko osvrće na tradicijsko graditeljstvo i stanovanje na Braču, s posebnim napomenama o razlikama između težačke i gospodske arhitekture. Naročito ga fascinira bjelina bračkih krovova pa se u nekoliko navrata dotiče procesa njihove gradnje: "Na rohoch sú pribité laty a na nich naukladané ľapky kamenia, pekne jedna na druhej s'ťa šindeľ alebo šupiny na rybe, tak, že voda môže stekať bez prekážky. Aby bura nevnikla špárami a nepodvihla celú konštrukciu - lebo bura by ľahko mohla rozhádzať i takýto dach – dach je zalepený zvonku maltou a poliaty pekne vápnom." (Kukučin 1961:9); ("Na rožnjike su ispribijane letve, a na njih su naslagane kamene ploče, lijepo jedna po drugoj, poput šindre ili ljustaka na ribi, tako da voda može otjecati bez zapreke. Da bura ne bi doprla kroz šupljine i da ne bi podigla čitavu konstrukciju, - jer bura bi lako mogla razbacati i takav krov, - zalijepljen je izvana žbukom i obliven lijepo vapnom." [Kukučin 1931:3]). Premda su u vrijeme piščeva boravka na otoku Selčani bili najpoznatiji kao izvrsni kamenoklesari, Kukučin u tekstu nigdje ne opisuje tu djelatnost, ali

¹¹ Zanimljivo je da Josip Milićević, baveći se tradicijskim oblicima gospodarstva na Braču, u cjelini u kojoj obrađuje vinogradarstvo preuzima kompletan navedeni Kukučinov opis berbe i prerade grožđa, u hrvatskom prijevodu, uz opasku: "... njegova djela (Kukučinova, op.a), uz prikaz gospodarskih političkih prilika, donose mnogobrojne etnografske elemente i opise kakve je sada teško naći na terenu, pa ćemo donositi šire izvode iz tih opisa." (Milićević 1975:402)

zato spominje njihove izdjelke: "Dom je teda veľký, z bieleho kameňa, a síce zo samých kvádrov, nahladko tesaných. Na ňom sú vkusné ozdoby, kresané v kameni, rímasy a krásny balkón." (Kukučín 1961:80); ("Kuća je dakle bila velika, od bijeloga kamena, i to od pravilnih stijena, glatko otesanih. Na njoj su ukusni ukrasi klesani u kamenu, atule i krasan doksat." [Kukučín 1931:89]).¹²

Atmosferu u krugu selačkih obitelji autor često prikazuje u trenucima kad su svi članovi okupljeni pri objedu. Stoga se u romanu pojavljuju i opisi uobičajenih vrsta jela i pića te tradicijskih načina njihove pripreme i konzumiranja. Pritom se ponovno upućuje na različitost životnih stilova puka i veleposjednika. U kući Mate Berca ovako je izgledao ručak za *fijeru*: "Matija si berie na tanier domáceho zelia, chutno pripraveného na oleji, čistom ani zlato." (Kukučín 1961:29-30); ("Matija uzima na tanjir domaćega zelja, tečno pripravljena s uljem, čistim poput zlata." [Kukučín 1931:28]). Radnim danom obrok je uglavnom i skromniji, a težak ga ponekad zamijeni namakanjem kruha u vino: "' Dones ty mne vína a chleba...' Mate a Ivan si naliali do pohárov a máčajú v ňom domáci dobrý chlieb, až radosť." (Kukučín 1961:136); (" 'Donesi ti meni vína i kruha...' Mate i Ivan nalili su u čaše i umaču u nj dobri domaći kruh, da je milina." [Kukučín 1931:155]). U kući veleposjednika Nike Dubčića nakon berbe su se gostili na sljedeći način: "Na tanieroch sa dymí polievka ryžová, manistra – na ktorú kuchyňa dalmatinska kladie toľku váhu... Za polievkou prišla pečeňa, smažená na benátsky spôsob, potom varená baranina, a či skôr kozľacina... obložená smaženými zemiakmi-rožkuľami. Kozľacina v obaračku je tak jemná, že sa môže považovať za lahôdku. S ňou sa dávajú rajčiaky na omáčku, pravda, pripravené v kusoch, tiež na dalmatínsky spôsob. Kto je priateľ korenia, môže si vziať kapary, alebo i papriky a olív, naložených v octe." (Kukučín 1961:237-238); ("Na tanjirima puše se juha od riže, manistra – koju kuhinja dalmatinska toliko cijeni... Za juhom došla je pečenka, spravljena na mletački način, zatim kuhana ovnovina, ili možda jaretina... obložena prženim krumpirom, roščićima. Bravetina o jematvi tako je fina, da se može smatrati za poslasticu. S njom se daju rajčice na umak, dakako, pripravljene u komadima, također na

¹² Kukučínov grob u Turčianskom Sv. Martinu prekriven je pločom napravljenom iz bračkog kamena (Stričević-Kovačević 1998:15).

dalmatinski način. Tko je prijatelj mirodija, može uzeti kapara, ili i paprike i maslina, ukuhanih u kvasini." [Kukučin 1931:275-276]). O piću koje je pratilo obroke autor govori sljedeće: "Káva sa vtedy nepila – pilo sa víno a v zime rakija – terkelica, ktorú mohol páliť každý sám na svojom kotlíku. Voda sa vôbec nepila, ako ani teraz – padá na žalúdok ako olovo." (Kukučin 1961:10); ("Kava se tada nije pila, – pilo se vino a zimi rakija komovača, koju je mogao peći svatko na svome kotlu. Voda se nikako nije pila, kao ni danas, – pada na želudac kao olovo" [Kukučin 1931:4-5]).

Tekst uključuje i podatke o tradicijskom načinu odijevanja bračkih težaka na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: "S vyhrnutými rukávy v bielych plátenkach, ako ich nosí mládež v kanikule..." (Kukučin 1961:27); ("Zasukanih rukava, u bijelim hlačama, kako nosi mladež ljeti..." [Kukučin 1931:25]). "V jednej z najväčších kusov tmolí sa nevysoká postava težaka, vzdor úpeku, pod červenou čiapčkou." (Kukučin 1961:112); ("U jednoj od najvećih ograda miče se nevisok lik težaka, na pripeci, pod crvenom kapicom." [Kukučin 1931:126])

Kukučin analizira i određene pojave životnoga ciklusa. Dotiče se pojedinih vjerovanja vezanih uz porod, konkretno uz rođenje djeteta rođenog u košuljici. Opisuje pomno čuvanje košuljice, što je čin obrambene magije, kao i vjerovanje da takvi pojedinci teško umiru ako se uz njih ne položi košuljica: "'Ja viem že mal čiapku,' vraví Ursa určite... 'Pohl'adaj, čerće moja, pohl'adaj po truhlách a škriniach. Vidiš, ako sa trápi, a bez nej ti nemrie...' Na všeobecné zdesenie potvrdil i brat Ivan, že sa Mate narodil s čiapčkou. Nebohá mať o tom často hovorievala... Vo veľkej truhle, kde bolo všakové náradie, klinec, dláta, kliešte, staré podkovy a všakové haraburdy, pod schodmi, čo vedú na pôjd, našli malú škrinku, na nej vymaľovaná loď s nadutými plachtami na modrom mori. Je zamknutá táto škrinka, ktorú Jere dakoľko ráz videla, no nikdy do nej nenazrela. Kl'uča nebolo a Ivan bez váhania založil dláto pod vrcheň a vyvážil ho zo závesov... Nenašlo sa ničoho, len stará šatôčka so žltými kvetmi a v nej kúsok kožtičky. 'Veď povedám, že musí byť kdesi!' zvolala Ursa, vezmúc kožtičku do ruky a položiť ju na hlavu umierajúceho... Pred polnocou v tú istú noc vypustil Mate dušu." (Kukučin 1961:308); ("Ja znam da je ima košuljicu", kaže Ursa odsječito... 'Potraži čerće moja, potraži po skrinjama i spremama. Vidiš, kako se muči, a bez nje ti ne će umrit.' Za opći užas potvrdi i brat Ivan, da se Mate rodio u košuljici. Pokojna mati o

tomu je često govorila... U velikoj skrinji, gdje je bilo svakojako oruđe, pod stubama, koje idu na tavan, našli su malu skrinjicu, na njoj naslikana lađa s napetim jedrima na modrom moru. Zaključana je ova skrinjica, koju je Jera nekoliko puta vidjela, ali nikad u nju nije zavirila. Ključa nije bilo, i Ivan bez oklijevanja stavi dljeto pod poklopac i istavi ga iz šarki... Nije se našlo ništa, nego stari rupčić sa žutim cvjetovima i u njemu komadić kože. 'Pa govorim, da mora bit nigdi!' klikne Ursa, uzevši kožicu u ruku i stavivši je na glavu umirućemu... Prije ponoći tu istu noć Mate je ispustio dušu." [Kukučin 1931:360-361])

Međuodnose pojedinaca unutar selačke zajednice autor oslikava pomoću pojedinih elemenata predsvadbenih običaja, ukazujući na pozornost koju čitava zajednica posvećuje tim radnjama. U tom duhu opisuje prvi zajednički odlazak zaručnika u crkvu: "V čiernom došiel pod Grabovik, trochu rozhorúčený, spotený, aby vyvolenú srdca svojho doprevadil do kostola – prvý raz v živote! – alebo aby jej 'dal vodu'... Druhí ľudia, menovite dievky, stopujú pečlive, čo sa robí. Ako Niko podal Katici vodu, ako ju odvedol ďaleko, temer k oltáru – v zmätku chcel ju uviesť do svojej lavice – ako sa ona spamätala a v náhlom hnutí poníženosti spustila sa pod kazateľňou na kolená." (Kukučin 1961:139, 143-144); ("U crnome je došao pod Grabovik, malo ugrijan, oznojen, da izabranu srca svoga otprati u crkvu – prvi put u životu! – iliti da joj 'da vodu'... Drugi ljudi, osobito djevojke, motre pomnjivo, što se događa. Kako je Niko pružio Katici vode, kako ju je odveo daleko, gotovo k oltaru, – u zabuni htio ju je uvesti u svoju klupu, – kako se ona osvijestila i u naglom ganuću poniznosti spustila se pod propovijedaonicom na koljena." [Kukučin 1931:159, 165]) Spominje i momkovu obvezu da svojoj zaručnici kupi komad zlata: "'Zode, čo kúpila tú handru ktorúsi na seba, zle-nedobre na ňu: kde ti je dar od tvojho, keď je taký chýrny... Ukáž, či je reťaz, či záušnice... Anke kúpil jej Jozu brilantín: a kde je tvoj brilantín? A či tvoj len tak naokolo sa obšmieta, kým sa mu neznuje? Plakala, neborká, ledva som ju utišila. Čo plačeš, hlúpa, a či se mívaš, že ti nemôže kúpiť retiazku alebo tie záušnice?'" (Kukučin 1961:209); "'Lode, ča je kupila onu krpú na se, sve na nju: gdi ti je dar od tvojega, kad ti je tako slavan? Pokaži, oli je kordun, oli su rećine? Anki je kupi Jozo briljantin, a di je tvoj briljantin? Oli tvoj samo onako vrze se oko tebe, dok mu ne dodije? Plakala je bidna, jedna sam je umirila. Ča plačeš, luda, oli misliš, da ti ne može kupit kordun, oli rećine?'" [Kukučin 1931:242])

Konačno, prikazuje određene segmente Matina pogreba (otvaranje prozora i vrata nakon iznošenja pokojnika, naricanje, običaj da pokojnikova obitelj ne odlazi na pokop, već ostaje kod kuće i sl.) te zbližavanje zajednice tom prilikom, pomaganje pokojnikovoj obitelji: "Kad' vystúpil don Roko z domu a za ním rakev, pokrytá čiernym súknom, rozľahol sa zrazu v dome krik a plač, výkriky a kvíľba i vykladanie. Okenice, ktoré boli dosiaľ pritvorené, rozleteli sa na všetkých oblokoch – v nich sa ukázali hlavy ženských, plačúc i kričiac... Kad' sprievod prešiel popod obloky, sype sa na rakec zo všetkých oblokov kvietie, a padajúc na zem, rozšliapané je zástupom... V dverciach dvora stojí Ivan, v šatách všedných, zanedbaného zovňajšku, ako to vyhl'adáva staráobyčaj; pozerá za otcom, ktorého nemôže doprevadiť na ostatnej ceste, skadiaľ nieto návratu. A ako vďačne by išiel, ta, za ním, kde ho srdce ťaha, keby to dopúšťala starodávna obyčaj!" (Kukučín 1961:309); ("Kad je izašao Don Roko iz kuće, a za njim mrtvački sanduk, pokriven crnim suknom, razlegne se odjednom u kući vika i plač, vapaji, cviljenje i nabranjanje. Prozori, koji su bili dosele pritvoreni otvore se na svim prozorima, a na njima se pokazale glave ženske, plačući i vičući... Kad je sprovod prošao ispod prozora, sipa se na lijes sa svih prozora cvijeće i padajući na zemlju, gazi ga mnoštvo... Na vratima dvora stoji Ivan, u svagdanjem odijelu, zanemarene vanjštine, kako ište stari običaj, gleda za ocem, kojega ne može ispratiti na posljednjem putovanju, otkud nema povratka. A kako bi rado išao onamo, za njim, kamo ga srce vuče, kad bi dopuštao starinski običaj!" [Kukučín 1931:362])

Autor spominje i neke navike selačkih stanovnika: "Spominaju tiež, že sa ani nekúrilo. Jediný starý šor Nade, veterán gardy Napoleonovej, oficier k tomu, pýcha nášho mesta, ktorý videl pekný kus sveta, i starú 'Moskoviju'... kúrtil z ohromného čibuka, dohliadajúc v poli na svojich težakov. Zato šnupal každý..." (Kukučín 1961:10); ("Sjećaju se također, da se ni pušilo nije. Jediní stari šor Nade, veteran garde Napoleonove, časnik k tome, dika našega mjesta, koji je vidio lijep komad svijeta i staru Moskoviju... pušio je na golem čibuk nadzirući u polju svoje težake. Mjesto toga svaki je uzimao burmuta..." [Kukučín 1931:5]).

Osim pri opisu *fijere*, Kukučín unosi u tekst i druge izraze pučke pobožnosti. Na više mjesta donosi bilješke o zavjetima, u prvom redu o onima upućenima svecima zaštitnicima određenih zanimanja, posebice

mornara: "Dal zreparovat' oltár 'sv. Nikoli putniku', patrónovi mornárov." (Kukučín 1961:82); ("Dao je popraviti oltar svetome Nikoli putniku, zaštitniku mornara." [Kukučín 1931:91]). No, spominje i štovanje svetaca čije ime pojedinac nosi. Tako kapetan Luka "v takú jednu noc urobil sľub svojmu patrónovi, sv. Lukovi, že mu vystavi kaplicu na konci mesta, na svojej zemi. (...) Šora Anzula dokončila sama stavbu kaplnky, nadobudla na oltár obraz sv. Luku v pozlátenom ráme, ako sa i dnes vidí na vyšnom konci nášho mesta. Na dveráh kaplnky nigdy nechybujie veniec z čerstvých kvetov, dar šory Anzuly patrónovi nebohého muža." (Kukučín 1961:82); ("takove jedne noči učini zavjet svome zaštitniku svetome Luki, da će mu sagraditi kapelicu na kraju mjesta, na svojoj zemlji. (...) Šora Anzula dovrši sama gradnju kapelice, dobavi oltarnu sliku Svetog Luke u pozlaćenoj oplati, kako se i danas vidi na gornjem kraju našega mjesta. Na vratima kapelice nikad ne fali vijenac od svježega cvijeća, dar šore Anzule zaštitniku pokojnoga muža." [Kukučín 1931:91-92]). Nadalje, Kukučín kroz Matin lik u čitavom romanu naznačava dužnosti člana bratovštine i njegov ugled u zajednici. Također govori o "svetom kutu" postavljenom u kuhinji težačkog kućanstva: "V kúte Matka Božia Sinjská, v zlatom ráme, opretá o steno na malom stolíku. Pred ňou horí drobný plamienok z oleja olivového, plávajúci na vode. Okolo obrazu čosi kvetov umelých, mašličky a čačky." (Kukučín 1961:134); ("U kutu Gospa Sinjska, u zlatnoj oplati, naslonjena na zid na malom stolčiću. Pred njom gori sitan plamečak od maslinova ulja, koje pliva u vodi. Oko slika ima nešto umjetnoga cvijeća, vrpce i tričarije." [Kukučín 1931:152]).

Autor također spominje prakticiranje narodne medicine; govori o pripremanju melema za rane, napitaka za probavne smetnje, namještanju kostiju i sl.: "Krem toho vie dorábat' výborné fl'ajstre na vrede, vie natiahnuť nohu, alebo ruku, keď žila ponad žilu preskočí a keď ochorie, pošle mu kvapky 'od matice a matrúna', alebo ružového octu, a ak je choroba ťažšia, i fl'ašku mocného proška a šálku dobrej polievky." (Kukučín 1961:84); ("Osim toga zna raditi izvrsne meleme za rane, zna nategnuti nogu ili ruku, kad žila preskoči, i kad tko oboli, pošalje mu kapljice od matice i matrúna, ili ružine kvasine, i ako je bolest teža, i bočicu jaka proška i šalicu dobre manistre." [Kukučín 1931:93-94]).

Osobama vještima ovakvim vidovima liječenja zajednica često se u romanu pripisuje vještina skidanja uroka, bacanja ljubavnih čini i sl. O vjerovanju u uroke, načinima na koje se oni bacaju i njihovim manifestacijama

govori sljedeći odlomak: "Predlanským Giuna prešiel po križnych cestách. Ktosi-čosi mussel položiť na ne: lebo na celom tele vyhodili sa mu rany a koža sa mu olienila ani hadu. Kotlár Bartul trhal tohto leta trávu okolo cmitera. Čos' ho ofúklo, opuchol ani dieža a ktovie, kedy pride k sebe." (Kukučín 1961:252); ("Preklani je Gujina prešao preko raskršća. Netko mu je morao nešto podbaciti jer su mu se po svemu tijelu izmetnule rane: koža mu je opuznula kao zmiji. Kotlar Bartul brao je ljetos travu oko groblja. Nešto ga je zapuhnulo, otekao je ka' badanj, i tko zna, kad će doći k sebi." [Kukučín 1931:293]). Također se spominje i vjerovanje selačkog stanovništva u nadnaravne sposobnosti i bića: "Nebohá Toncuľa napríklad bola v oblakoch, keď to zmlátil ten kamenec celý chotár. Nebohý šor Zorzi videl ju na vlastné oči, ako sa niesla na omele. A nielen že ju videl, ale i strelil do oblaka posväteným nábojom. Po búrke ju našli pod cestou s prestrelenou nohou. Take sa veci deju!" (Kukučín 1961:252); ("Pokojna Tonculja na primjer bila je u oblacima, kad je ono led pobio sav naš kraj. Pokojni šor Zorzi vidio ju ju svojim očima, kako je letjela na omelu. I nije ju samo vidio, nego je i pucao u oblak posvećenim nabojem. Poslije nevere našli su je pod putom prostrijeljene noge. Take se stvari događaju!" [Kukučín 1931:293]).

Međutim, sve etnografske bilješke koje je Kukučín uvrstio u roman ne smiju se preuzeti bezrezervno. Naime, i kod etnografskih tema dolazi do određenog miješanja pojava s kojima se autor susreo na Braču s onima koje otprije poznaje. Primjerice, u tekstu na slovačkom često poistovjećuje pojmove "seljak" i "težak" te pod oba termina podrazumijeva pojedince koji obrađuju zemlju. No, bitna razlika između seljaka i težaka je u vlasništvu nad zemljom. Seljak posjeduje zemlju koju obrađuje, dok je težak u kolonatskom odnosu: dužan je veleposjedniku, vlasniku zemlje, davati dio prinosa s dotičnog zemljišta (ovisno od rodnosti zemljišta od polovice do 2/7). Nadalje, opisujući osnivanje novih obitelji, Kukučín kao pravilo uzima virilokalno stanovanje pa govori o mogućnostima da se težačke kuće pregrade na manje prostorije za mlade bračne parove. No, dalje u tekstu, opisima zasebnih kućanstava Ivana i njegove braće, i sam pokazuje kako mlade obitelji pretežito stanuju neolokalno (Kukučín 1931:4).

Svim ovim zapisima o tradicijskom načinu življenja te predodžbama o svijetu Kukučín nastoji realistički oslikati svakodnevicu selačkih težaka, približiti je čitateljima koji s njom nisu upoznati te lokalno obojiti opće teme koje u romanu razmatra.

KROATIZMI U KUĆI U STRANI

Posebnu kategoriju etnografskih bilježaka predstavljaju kroatizmi, odnosno izrazi preuzeti iz selačkog dijalekta, koje je Kukučin unio u slovački tekst. Za elemente tradicijske kulture autor većinom pronalazi odgovarajuće pojmove u slovačkom jeziku (primjerice, vezane uz graditeljstvo i stanovanje, prehranu, plesove i sl.). Međutim, u romanu se nerijetko pojavljuju i lokalni termini. Jedan od razloga tome je nakana pisca da se što vjernije dočara bračka zbilja: stoga su, primjerice, svi likovi romana nazvani imenima karakterističnim za dalmatinski milje, uključujući umanjenice, nadimke i nazive od milja (Franić, Katica i sl.). Također u tekst ubacuje mnoge lokalne nazive za mediteransko raslinje: "buhač", "česmín" itd. (Kukučin 1931:36, 111). No, uvođenju većeg broja kroatizama vjerojatno je doprinijelo i to da je pisac bio svijestan specifičnosti pojedinih kulturnih pojava s kojima se susretao na Braču, njihove različitosti u odnosu na kulturu sjeverne Slovačke. Budući da se brački kontekst ne može doslovno prevesti u slovačke okvire, teško su prevodivi i pojedini izrazi koji proilaze iz tog konteksta.

Lokalni pojmovi u Kukučinovu romanu u prvom redu su vezani uz djelatnosti koje su tvorile osnovu života na dalmatinskom otoku, a nisu karakteristične za sjevernoslovačku sredinu: pomorstvo i brodogradnja te vinogradarstvo. Tako se u tekstu koriste domaći nazivi za tipove brodica ili čamaca, primjerice, "trabakul" (Kukučin 1961:10) te njihove dijelove, kao što su izrazi "prova", "lanterna" i sl. (ibid., 68, 79). Također se javljaju izrazi vezani uz plovidbu, na primjer "imbarkati", što znači ukrcati se u barku (ibid., 130). Nadalje, preuzima lokalne nazive za primorske vjetrove: "meštral", "južina" (ibid., 69, 170).

Iz bračke vinogradarske terminologije u svoj je tekst autor unio imena sorti vinove loze, primjerice "zlatarica" (ibid., 96), zatim izraze vezane uz izgled i uređenje samog vinogradarskog terena, kao što je "laza", ograda koja predstavlja ulaz u vinograd (ibid., 96) te nazive pojedinih sprava korištenih u preradi grožđa, na primjer "turañ" (ibid., 181).

Osim vezano za ove dvije najbrojnije skupine, kroatizmi se pojedinačno preuzimaju i iz drugih kategorija, primjerice, vezano za običaje, arhitekturu itd. Za središnju selačku svetkovinu autor koristi domaći termin, "fijera". Način zvonjave kojim se najavljuje misa označava kao "dozvon" (ibid., 38), a za prvi zajednički odlazak zaručnika u crkvu koristi naziv "dat vodu"

(ibid., 139). Nadalje, navodi da su ograde podignute "na mrtvo", dakle, bez vezivnog materijala između kamenih ploča (ibid., 137). Za trg kombinira dva naziva: "piaca" i "náместie" (ibid., 227, 59). Također, nije prevodio ni naziv za glazbalo "gusle" (ibid., 110).

U većini slučajeva autor pokušava približiti navedene termine slovačkim čitateljima kraćim opisom određene pojave na slovačkom, pronalaženjem sličnog, ali ne istovjetnog elementa. Primjerice, termin "ravioli" tumači kao "dalmatínskymi to zaliepanci" (ibid., 25).

Uvid u termine preuzete iz lokalnog narječja može biti zanimljiv etnolozima iz više razloga: s jedne strane, time je autor zabilježio stvarne nazive koje je puk koristio za pojedine elemente tradicijske kulture, a s druge strane, pojedinac odrastao u drugoj kulturi je takvim odabirom na svojevrsan način proglasio upravo te pojave najspecifičnijima i najrazličitijima u odnosu na vlastite kulturne obrasce.

KUKUČINOV ROMAN *MATI ZOVE*: STVARANJE "HRVATSKE ZAJEDNICE" U ČILEU¹³

"Južna Amerika ne razbija sebi previše glavu iz kakvih je kamičaka slijepljen mozaik njezinih stanovnika. Na ploču im prilijepi nekakvo sveopće ime. Onaj tko dođe iz Austrije jest 'austriaco', a onaj tko ima turski pasoš jest 'Turčin'." (Kukučin 1979, I:412-413). Čitajući roman *Mati zove*, stječe se dojam da je autor sebi kao zadaću postavio dokazivanje hrvatske različitosti u odnosu na sve narode koji se klasificiraju kao "austriaco". U središtu autorove pozornosti je grupa hrvatskih, u prvom redu dalmatinskih iseljenika u čileanskoj pokrajini Magellanes. Kroz prizmu nekoliko iseljenika, različitih zanimanja i položaja u društvu (od vlasnika trgovačkih kuća do čuvara na molu), razmatraju se glavni razlozi iseljavanja, načini uklapanja u novu zajednicu, svakodnevna životna borba iseljenika te neprestana težnja k povratku u domovinu.

Zajednica koju autor u ovom djelu proučava strukturirana je bitno drukčije od selačke sredine opisane u *Kući u strani*. Premda se među stavovima i karakteristikama pojedinaca u romanu zapažaju znatne razlike,

¹³ Citati iz knjige *Mati zove* ne donose se paralelno na slovačkom jeziku zbog nedostupnosti izvornika.

granice se u ovom slučaju ne postavljaju unutar hrvatske zajednice, nego na van. Jedinu bitnu opreku u romanu predstavlja odnos domovine i Čilea, onog što je ostavljeno i nove sredine. "Mi" u ovom slučaju uključuje sve iseljenike, dok su "oni" Čileanci, taj tuđi svijet. Tu razliku u poimanju granica zajednice mogu se pratiti i proučavanjem odnosa koje je sam Kukučin ostvario sa zajednicama u kojima je živio: dok se u Selcima ipak držao na određenoj distanci i nije se mogao poistovjetiti sa željama i stavovima njegovih domaćina, U Čileu je iseljeničke ideje i napore shvatio kao svoje, tako da je niz godina čak vodio Dobrovoljno društvo "Dalmacija".

O ukidanju granica unutar hrvatske kolonije u Čileu govori činjenica da se ni u jednoj prilici ne spominje antagonizam između otočana, *bodula*, i stanovnika Dalmatinske Zagore, *Vlaha*, koji tvore dvije najzastupljenije skupine među hrvatskim emigrantima u Punta Arenasu, dok je upravo taj sukob predstavljao najizraženiju opreku u prethodnom romanu. Grupa se u ovom slučaju ne raslojava ni po zanimanjima. To se očituje u tome da je jedan od najčvršćih veza stvorena između vlasnika moćne trgovačke tvrtke, Simona Katovića, i Nikole, noćnog čuvara. Sve ih povezuje zajednička pozicija stranca, a dijele i čežnju za rodnim krajem. To autor tumači na sljedeći način: "Osjećaj zajedničke domovine nekako poraste u stranom svijetu, ojača. Domovina čvrsto spaja svoju djecu, koja domovinu ljube, a osobito ih sljubi tuđina. U starom se kraju nisu poznavali, a u dalekoj tuđini žive kao bliski rođaci pod domovinskom strehom." (ibid., II:254) To je zajedništvo hrvatskih iseljenika i institucionalizirano, u vidu brojnih zavičajnih društava, a naročito se jasno iskazuje prilikom obilježavanja nekih blagdana te posebice prilikom organiziranja pogreba za pripadnika zajednice (ibid., I:350).

Postavljanje opreke prema zatečenom stanovništvu temelji se na stvaranju određenih općih predodžaba o svim članovima hrvatske zajednice u Magellanesu. Nerijetko se to konstruiranje hrvatske zajednice u Kukučinovu romanu zasniva na stvaranju određenih idealiziranih stereotipa o Hrvatima: njihovoj marljivosti, ponosu, odanosti domaćim tradicijama, njihovom zajedništvu. U taj je čin uključeno evaluacijsko prosuđivanje: "mi" smo marljiviji, postojaniji, spremniji pomoći zemljaku, naši su običaji "čišći" od "njihovih". To se, primjerice, očituje u razmišljanju britanskog veleposjednika Thomasa Flanka o hrvatskim radnicima na njegovu imanju: "Kako su to marljivi radnici... Kako je mnogo ljudi iz onih krajeva već radilo kod mene,

a sve ovakvoga snažnog tijela, a puni dobrih uvjerenja u duši. Želio bih vidjeti njihovu domovinu. Sigurno izgleda poput kakva lijepo uređena vrta. Ako su u tuđini toliko marljivi, što sve neće uraditi kod kuće, kad se ovakve snage okupe pri zajedničkom poslu" (ibid., II:26-27). Sklonost idealiziranju pripadnika hrvatske zajednice, njihovu prikazivanju kao epskih junaka, koji žive u skladu s nepisanim običajnim pravilima, pri čemu se sva pojedinačna obilježja zamjenjuju kolektivnima, jasno se pokazuje u ovom citatu: "'Dobri su ljudi ovi naši iz starog kraja', razmišlja Nikola. 'Kako samo drže čistoću u kući! Iskren, nepokvaren narod. Muškarci kao gora, a žene radišne. Razgovaraju o običnim, svakodnevnim stvarima, a riječi im se slažu u sklad kao u pjesmi Kačića.'" (ibid., I:100) Doseljenike iz "starog kraja" smatra baštinicima stoljećima prenošene mudrosti svojih predaka, koja se ne može zatrti ni u tuđini: "Katović bijaše ponosan na taj krasni cvijet iz zabačena sela u Dalmatinskoj zagori. Premda se ponašao skromno i nije sebi dodavao umjetnih ukrasa, bijaše svjež, a oko sebe širio dragi čar domaćega kraja. Onaj tko ga bude stavio sebi u zapućak, steći će mudrost i dobrotu sviju naraštaja, što življahu u Širokom Dolcu sve do danas." (ibid., II:218).

Ta se mudrost sastoji u slijeđenju "starih običaja" koji "vrijede kao zakon. Onaj tko u selu živi, mora se držati tih običaja, želi li dobro prolaziti s drugima... Naša mudrost nije naša, nego je to mudrost naših preda." (ibid., II:217) Stoga se čežnja za rodnom grudom iskazuje veličanjem tradicijskog načina života u domovini. Sjećanja na život prije doseljenja u Čile često su izražena u obliku etnološki zanimljivih opisa svakodnevice na dalmatinskim otocima i u Zagori.

ETNOGRAFSKE BILJEŠKE U ROMANU *MATI ZOVE*

Jaz između načina života kod kuće i u tuđini često se ističe upućivanjem na velike razlike među etnografskim značajkama u ova dva dijela svijeta. To se jasno očituje uspoređivanjem djelatnosti kojima se ljudi pretežito bave. Nostalgija za rodnim krajem često se izražava željom da se pojedinac prihvati načina privređivanja karakterističnog za svoju sredinu, u prvom redu pomorstva (plovidbe preko Jadrana, trgovine s Venecijancima i sl.) i ribarstva (bacanje parangala, ribarenje *na sviću* i sl.). Ovako Srećko, jedan od iseljenika, zamišlja svoj odlazak u ribolov *na sviću*: "Momci spremaju čamac i u nj slažu mrežu, koju je otac damas zakrpao. Nose trupce borovine, namočene u

smolu i slažu ih na pramac, na samome rubu kojega je pričvršćena željezna košara, svićalo. Kad mjesec zađe, oni će odveslati na more, i ondje vatrom vabiti ribu." (ibid., I:24) Nadalje, opisi sezonskih poslova u vinogradima i maslinicima česta su slika domovine u romanu. Likovi u romanu nerijetko zamišljaju kakvom se aktivnošću u tom trenutku njihovi sumještani u Dalmaciji bave: "U Dalmaciji će se baš spremati na berbu grožđa i kasnih smokava. Kad dođe berba maslina, opet će naići zima..." (ibid., II:423).

Opreka između doma i tuđine izražava se i drukčijim načinima odijevanja; neprestano se naglašava nakana da se nakon povratka u rodni kraj skine gospodska odjeća i odjene narodna nošnja. To je očigledno iz sljedećeg odlomka, u kojem se opisuje Andrijino paradiranje po trgu Punta Arenasa: "Njegova pojava svakako udara u oči. Odakle je samo došao? One vjerojatno misle da se ponešto čudno obukao, kao da su poklade. Nekako izgleda smiješno, kao da je obukao tuđe odijelo. Ono mu baš ne pristaje, premda ga je sašio najbolji krojač u gradu. No drukčije bi ga one gledale kad bi se pojavio u narodnoj nošnji! Da ga samo vide onakvog, kakav je nekada koraćao u Desnom Zorovcu... kako bi toj glavi pristajala crvena dalmatinska kapa sa crnim resama preko uha, a za uhom zataknut veliki crveni karanfil!" (ibid., I:35) Slika majke, koja je iseljenicima često pred očima, također se u pravilu pojavljuje u narodnoj nošnji: "Nosila je crveni jelek na bijeloj lanenoj košulji dugih rukava. Oko grla niz koralja. Na glavi je obično nosila rubac, složen kao krovčić kad je vrške rupca prebacila na vrh glave." (ibid., I:98).

Uvjerenje iseljenika da se kod kuće živi bolje i spokojnije iskazuje se i suprotstavljanjem vještina školovanog doktora i narodnog liječnika iz rodnog mjesta: "Kad bi samo ovdje bio Bekavac! Smiješao bi smole i raznih trava, pa to stavio na melem i prilijepio mu na grudi, ondje gdje je srce. Istjerao bi svu bolest. Bekavac se ne izgovara nagnutim plotovima." (ibid., II:384).

Iseljenici nerijetko čeznu i za domaćom kuhinjom. To se očituje u opisima tradicijske prehrane na otoku te u Zagori: "U podrumu stoje sudovi. Neki su puni nasoljenih riba." (ibid., I:24) "Kako samo volim naš domaći kruh. Pšenicu su probrali i očistili od kukolja i drugog smeća... Oprali je i posušili na suncu... A kad su pšenicu mljeli žrvnjem, djevojke su nam pjevale. Pšenica je bila tek grubo samljevena. Nije bilo brašna kao što je današnje, ali kako je samo ukusan bio taj kruh, naši mali okrugli kruščići!" (ibid., I:166).

"Naši su običaji ljepši no u drugih naroda... Žene i djevojke drže se u svom poštenju, čestitosti i vrlinama zakona našeg naroda... Kad smo pokupili loše običaje po stranim lukama, nastojali smo da kući dodemo bez njih." (ibid., I:68) Iz ovog je odlomka očigledno da Kukučin njegovanje običaja smatra ključnim u očuvanju vlastitoga identiteta te se u tekstu nerijetko na njih poziva. Ovako opisuje davanje imena prvorodenom djetetu: "No u toj je stvari odlučan stari običaj, a ne želja. Zna se, da prvi sin treba da dobije ime svoga djeda, očeva oca... Ona gledaše na tu stvar vrlo ozbiljno. Neka samo ništa ne izmišljaju! Prezreti stare, dobre običaje pri tako velikoj stvari, to je isto kao da na se prizivaš nesreću. A što onda ako mu ne budu mogli probiti zubići?" (ibid., II:421-422). Iz ovog se citata stječe dojam da su ovi ljudi, izdvojeni iz svog primarnog konteksta, još ozbiljnije uvažavali tradicijskih načela. U njihovim životima tradicijsko se na neki način kristaliziralo, nije se dalje mijenjalo s društvenim promjenama, kao u domovini, pa bi i kršenje tih kulturnih obrazaca za njih imalo mnogo veću težinu. Autor prikazuje i neke elemente predsvadbenih običaja, idealizirajući "dobra stara vremena" i način na koji su ljudi u prošlosti uspostavljali odnose: "Ali ne zna može li biti zaručivanja, dok mladi još ne znaju vole li se. Nekada je sve to bilo posve drukčije. Upoznavali su se, dakako, bilo je i udvaranja i uzajamne nježnosti, a onda su se vjenčali." (ibid., II:34).

Iseljenici su sa sobom u novi svijet odnijeli i određene predodžbe o svijetu i vjerovanjima. Tako se i u ovom romanu spominje bacanje uroka: "A sjetila se i Andrije i načina na koji se on s njima oprostio prije odlaska. Možda ju je urekao." (ibid., II:251) Također se izražavaju vjerovanja vezana uz prijenos pokojnika: "Lijes bi s njegovim tijelom bio iskrcan u luci. Dok bi ga prenijeli do sela, siroti narod bi se ustrašio, da će cijelu krajinu, kud bi prenosili mrtvaca, obiti krupa." (ibid., II:384).

Bitna razlika u tretiranju etnografskih bilježaka u ovom romanu, u odnosu na *Kuću u strani* u tome je što autor te fragmente promatra s bitno manje distance, i on se sudionik u toj zajednici, a ne samo promatrač. Stoga ne smatra potrebnim opisati tradicijskih pojava posebnim "kulturnim prijevodima" prenositi slovačkom čitateljstvu. U ovom djelu Kukučin ne komparira kulturne elemente sa sjevernoslovačkim obrascima, već one zatečene u pokrajini Magellanes komparira s elementima koje je upoznao u Dalmaciji.

KONFLIKT I PROŽIMANJE DVIJU KULTURA

U hrvatskoj iseljeničkoj zajednici u Čileu susreću se i konfrontiraju dvije kulture: oni u novu domovinu dolaze s već oblikovanim tradicijskim obrascima i viđenjem života, koji nije uvijek u skladu sa stavovima s kojima se susreću u Čileu. Stoga usvajaju neke od zatečenih kulturnih elemenata, u nekim segmentima se i dalje drže oblika ponašanja na kakve su navikli kod kuće, a u nekim se slučajevima te kategorije međusobno prožimaju.

Doseljenici su u najvećoj mjeri prihvaćali bavljenje privrednim granama karakterističnim za tu čileansku pokrajinu. Tako se likovi u romanu bave ovčarstvom u patagonskim kampovima, tragaju za zlatom, sudjeluju u proizvodnji sadre, pojedinci odlaze u lov na tuljane i sl. Uključuju se i u razonode koje priređuju domaćini: "Gosti plešu pučki ples 'cuecu' (kveku) velikim žarom. Ljepotice su zagrnute u šalove gotovo sve do poda... Plesačice su u ljetnim haljinama... Kveka ugrijava svakoga tko je vatreno pleše." (ibid., II:293). Također, hrvatska dobrovoljna društva sudjeluju u proslavi čileanskog nacionalnog blagdana, što govori o njihovoj integraciji u to društvo: "Društva nastupaju pod svojim zastavama, među njima i oba potporna društva naših zemljaka." (ibid., II:275).

No, u intimnom krugu vlastitih domova i dalje se nastoje ponašati u skladu s načelima vlastite kulture. To se očituje u pripremi domaćih jela, koja su prenijeli u svoj novi životni kontekst, kao u primjeru pripreme kruha u Terezinoj kuhinji (ibid., I:266). Također se prilikom velikih prekretnica u životnom ciklusu strogo drže vlastitih običaja, kako se vidi iz opisa sprovoda pripadnika hrvatske zajednice u Čileu: "Udovica se pokorila običajima svoja kraja, pa nije išla iza lijesa. Ona se u kući oprostila s pokojnikom. Suze su joj curile niz lice, kad su ga zemljaci iznosili na ulicu kroz glavni ulaz zgrade, i položili u svečana pogrebna kola s baldahinom. Kroz otvoreni prozor radnje, ona je gledala na ulicu, kako mu polažu vijence na lijes." (ibid., I:350).

Posebno su zanimljiva prožimanja kulturnih elemenata prenesenih iz domovine s onima koji su zatečeni u Čileu u iseljeničkoj svakodnevici. U pojedinim slučajevima iseljenici stranim kulturnim pojavama pridaju značenja koja su im bliska iz vlastite kulture. Primjerice, u vlastitim se domaćinstvima hrvatski iseljenici pripremaju za čileanski nacionalni blagdan na način na koji u domovini obilježavaju crkvene svetkovine: "Za Terezu je današnji blagdan ono što je crkven god u domovini." (ibid., II:286). Autor,

dakle, iseljenike shvaća kao svojevrsne mostove između tih dviju prostorno i kulturno bitno udaljenih zajednica, koji znatno doprinose sredini u koju su doselili, ali istovremeno zadržavaju i ističu vlastita razlikovna obilježja, svoju jedinstvenost. Na koncu, jedan od takvih mostova između sjevernoslovačke, bračke i magellanske kulture predstavljaju djela Martina Kukučina.

ZAKLJUČAK

Ovim se radom, na temelju dva Kukučinova romana, jednog iz bračke težačke sredine, a drugog iz dalmatinske iseljeničke zajednice u Čileu, nastojalo pokazati da i beletristička djela mogu itekako poslužiti kao iscrpan izvor etnografskih podataka o svakodnevnom životu tih zajednica. To je u ovom primjeru posebno naglašeno, budući da je sam autor u svakodnevnoj komunikaciji s ljudima koji su ga okruživali sebe prikazivao pomoću slika iz vlastite tradicijske kulture. Vrijednost "narodne baštine" u Kukučinovim djelima toliko je istaknuta da pojedina razmišljanja mogu usporediti s načelima koje je u proučavanje narodnog uveo piščev suvremenik, Antun Radić.

Kukučinova djela predstavljaju sliku navedenih dviju kultura na više razina: a) zajednice koje u romanima stvara izgrađene su od tradicijskih strukturnih elemenata, članovi te zajednice izražavaju bliske poglede na svijet; b) u oba romana brojni etnografski opisi načina privređivanja, stanovanja, odijevanja, običaja, vjerovanja dočaravaju kontekst u kojem se postavljaju neka univerzalna pitanja; c) da bi što vjernije prikazao težačku svakodnevicu, autor koristi i pojmove preuzete iz selačkog narječja, i to najčešće one vezane za pojedine elemente bračke tradicijske baštine.

No, pri svakom iščitavanju Kukučinih romana kao potencijalnih etnoloških izvora treba imati na umu da su ona pisana iz perspektive osobe koja je određena drukčijim kulturnim nasljeđem te da mnogi njegovi odlomci odaju posredovanje između ovih dviju kultura. Tako je autor u svoja djela o Bračanima i o iseljenim Dalmatincima u Čileu uklapao, ponekad svjesno, a ponekad i ne, podatke o još jednoj tradicijskoj kulturi – o onoj iz koje je potekao.

LITERATURA:

BELAJ, Vitomir (1998): Povijest etnološke misli u Hrvata. U: ur. Miro A. Mihovilović, *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, Matica hrvatska, Zagreb, 337-358.

ESIĆ, Ivan (1928): Hrvatski motivi u slovačkoj književnosti. *Književnik, hrvatski književni mjesečnik* 1, Zagreb, 30-32, 180-181.

ESIĆ, Ivan (1929): Roman "Kuća na obronku" i "Majka zove" od Martina Kukučina. *Književnik, hrvatski književni mjesečnik* 2, Zagreb, 29-30.

ESIĆ, Ivan (1939): *Što su Česi i Slovaci dali Hrvatima? Uloga Čeha i Slovaka u izgradnji hrvatske kulture*. Grafika, Zagreb.

JERČIĆ, Stanko (1985): Martin Kukučin (1860-1928). *Bračka crkva* 17, Supetar, 7.

KUKUČIĆ, Martin (1931): *Kuća u strani*. Društvo sv. Jeronima, Zagreb.

KUKUČIĆ, Martin (1961): *Dom v stráni*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava.

KUKUČIĆ, Martin (1979): *Mati zove I*. Stvarnost, Zagreb.

KUKUČIĆ, Martin (1979): *Mati zove II*. Stvarnost, Zagreb.

MILIĆEVIĆ, Josip (1975): Narodni život i običaji na otoku Braču. *Narodna umjetnost* 11-12, 399-462.

RADIĆ, Antun (1897): Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu. *Zbornik za narodni život i običaje* 2, Zagreb, 1-88.

STRIČEVIĆ, Zrinka (1994): "Keby nebol Slovakom, chcel by byť Chorvátom!". *List Mi* 7-8, Zagreb, 5.

STRIČEVIĆ-KOVAČEVIĆ, Zrinka (1998): *Hrvatski motivi u djelu Martina Kukučina*. Nakladni zavod Matice hrvatske i Društvo hrvatsko-slovačkoga prijateljstva, Zagreb.

STRIČEVIĆ-KOVAČEVIĆ, Zrinka (2000): Slavni slovački pisac Martin Kukučin (1860.-1928.). U: ur. Ante Vukasović, *Graditelji mostova hrvatsko-slovačkoga prijateljstva*, Društvo hrvatsko-slovačkoga prijateljstva, Zagreb, 129-138.

PODACI O KAZIVAČU:

Don Stanko Jerčić, selački župnik i biskupski vikar za otok Brač, rođen je 1949. godine u Pražnicama na Braču. Od 1977. godine živi i radi u Selcima, što je ujedno i početak njegova bavljenja Kukučinovim životom i djelom. Ostvario je brojne kontakte s proučavateljima Kukučina stvaralaštva u Slovačkoj te razjasnio brojne pojedinosti autorove biografije, posebice njegova odnosa prema Selčanima.

SOME NOTES ON THE FOLK LIFE IN THE NOVELS OF MARTIN KUKUČIN

Summary

This article discusses the way and the mode in which fiction can be used as a source of ethnographic data, using the novels of the Slovak writer Martin Kukučín (1860-1928) as a case study. Novels by Kukučín can be used as a source of ethnographic data to Croatian ethnologists because the author spent almost half of his life living among Croats. For thirteen years he lived in the village of Selca on the Island of Brač, while he spent the next fifteen year among the immigrants from the island of Brač in Chile. He based two of his novels on his experiences there: *Kuća u strani*, which is located in a patriarchal, somewhat idealized rural community on the Island of Brač, and *Mati zove*, in which he described the life of Croatian, mostly Dalmatian immigration community in the Chilean county of Magellanas. Both novels are filled with descriptions of different segments of traditional culture (notes on traditional economy, clothing, traditional architecture, customs, magical rites, etc.). The importance of 'folk heritage' in the work of Kukučín is emphasized in such a way that his starting points can be compared with the principles which Antun Radić, his contemporary, has introduced into folk research.

In creating a model for his literary, fictional societies, the author frequently employs traditional worldviews and concepts, and especially emphasizes the distinctive characteristics which one community carries in

relation to 'Others', as well as the conflicts which exist inside the community itself, between different strata in society.

Novels by Kukučin can be interesting for ethnologists for a number of reasons. For example, in *Kuća u strani*, he describes: cultural differences between different groups inside the village community, between 'Us' and 'Them', everyday life of village people which Kukučin includes in his novel; the organization of village family, unwritten rules and moral principles followed by the community. In the novel *Mati zove* he tackles the following issues: integration of Dalmatian immigrants to the apparently homogenised Croatian community in Chile, assignment of collective character and mentality to all the members of a given community. He also includes memories of homeland in the form of ethnographic description, where he emphasizes the notion of the undiminished value of rural heritage; a conflict but also an interfusion of two different ways of life seen from the point of view of the immigrants: which elements of their own culture have they preserved in the immigration, which new elements have they adopted in the new country.

However, in accepting Kukučin's novels as sources of ethnographic data, we have to bear in mind that they were written by a person whose cultural background was quite different; many paragraphs signify a certain intercession between the two cultures. In his works on Brač and the immigrant Dalmatians, sometimes consciously and sometimes not, he includes data from another traditional culture – the one he originated from.

Key words: Martin Kukučin, construction of a community, literature as ethnographic source

